

Karacahisar Kalesi'nde Bulunan Bir Sikkenin İzinde:
Ramazan 790 Tarihli I. Murad Sikkeleri*

Hasan Yılmazyaşar** - Gültekin Teoman***

Öz

Bu makalenin konusu Osmanlı sikkeleri içerisinde üzerinde ilk kez görülen ifadeler içeren I. Murad dönemine ait Ramazan 790 tarihli mangırlardır. Bu sikke tipi, üzerinde darbedildiği tarihi ay detayı (Ramazan) ile birlikte veren tek Osmanlı sikkesi olması bakımından önemlidir. Sikke ayrıca, Osmanlı dönemi mangırları içerisinde üzerinde sultanın babasının adının yazılmadığı tek örnektir. Sikkenin üzerinde yazan “azze nasruhu” ibaresinin Osmanlı mangırları içerisinde ilk defa bu tip üzerinde görülmesi de dikkate değer bir diğer özelliktir. Birçoğu müze ve özel koleksiyonlarda olmak üzere tespit edilmiş çok sayıda Ramazan 790 tarihli sikke olmasına karşın, bugüne kadar bahsi geçen sikke tipinin nümizmatik açısından detaylı incelemesi ve sikkelerdeki verilerin temsil ettiği tarihsel süreç ile ilişkisi sebep sonuç bağlamında ele alınarak değerlendirilmemiştir. 2001 yılından itibaren aralıklarla devam eden Karacahisar Kalesi kazılarının 2019-2022 yılları arasındaki sürecinde I. Murad dönemine ait 281 adet (7 akçe, 274 mangır) sikke bulunmuş olup bu sikkelerden 40'ı makalenin konusu olan Ra-

* Bu makaleye konu olan sikkeler 2019-2022 yılları arasında Karacahisar Kalesi kazılarında bulunmuş olup, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Anadolu Üniversitesi iş birliğinde Doç. Dr. Hasan Yılmazyaşar başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yanı sıra Anadolu Üniversitesi (Proje No: 1906E108 / 2206E052) ve Türk Tarih Kurumu (2019-TP4-584, 2020-3101, 2021-TP4-869, 2022-TP4-161) tarafından Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, hyasar@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8148-9562

*** Uzman Sanat Tarihçi, İzmir Nümizmatik Derneği, İzmir/TÜRKİYE smyrnacoins@gmail.com ORCID: 0009-0000-4723-0899

mazan 790 tarihli mangırlardır. Bu sikke, üzerinde net tarih bildirildiği için ele geçtiği kontekste karşılaşılan diğer arkeolojik verilerin tarihlenmesine önemli katkı sunmuş, aynı zamanda Karacahisar Kalesi'nin tarihsel süreci ile yazılı kaynakların çok az olduğu bir tarihsel aralığa dair önemli çıkarımlara kaynaklık etmiştir. Çalışmamızda Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan örneklerin ışığında bahsi geçen sikke tipinin numizmatik bilimi çerçevesinde analizi yapılarak değerlendirilmiş, bu sikke grubunda ilk kez karşılaşılan tercihlerin sebepleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu makalede 1388 yılının 3 Eylül ile 2 Ekim aralığındaki bir tarihte basılan sikke ile yakın tarihlerde gerçekleşen tarihsel olayların bağlantısının olup olmayacağı sebep sonuç ilişkisi bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Orta Çağ, Arkeoloji, Tarih, Karacahisar Kalesi, Sikke.

On the Trace of a Coin from Karacahisar Castle: The Coins of Murad I dated Ramadan 790

Abstract

The subject of this article is the mangırs dated Ramadan 790 belonging to the period of Murad I, which contain expressions on them for the first time among Ottoman coins. This type of coin is important in that it is the only Ottoman coin that reports the year it was minted with the month detail (Ramadan). These coins are also the only example among the Ottoman mangırs on which the name of the sultan's father is not written. Another remarkable feature is that the phrase "azze nasruhu" written on the mangırs is seen on this type for the first time among Ottoman mangırs. Although there are many coins of Ramadan 790 in museums and private collections, this coin type has not been studied in detail in terms of numismatics until now. In addition, the relationship between the data on the coins and the historical process has not been evaluated in the context of cause and effect. Karacahisar Castle excavations have been continuing intermittently since 2001. During the 2019-2022 excavation seasons, 281 coins (7 Akches, 274 Mangırs) belonging to Murad I were found. It has been determined that 40 of these coins are mangırs dated Ramadan 790, which is the subject of the article. Since the exact date is reported on these coins, it has made a significant contribution to the dating of other archaeological data encountered in the context in which it was found and also has been the source of important inferences about the historical process of Karacahisar Castle and a historical interval where written sources are very scarce. In this study, in the light of the samples found in the Karacahisar Castle excavations, the mentioned coin type was analyzed and evaluated within the framework of numismatics, the reasons for the preferences encountered for the first time in this coin group were emphasized. In addition, in this article, it has been discussed in the context of cause and effect relationship whether there is a

connection between the coins minted on a date between 3 September and 2 October 1388 and the historical events that took place on these dates.

Keywords: Ottoman, Middle Age, Archeology, History, Karacahisar Castle, Coin.

Giriş

Metal diskleri madeni paraya dönüştüren unsur, üzerine işlenen resim ve yazılardır. Dolayısıyla, her bir madeni para tüm veri yapısıyla/örgüsüyle birlikte, özellikle ve mümkünse dolaşımına atıfta bulunularak incelenmelidir. Madeni paralarda farklı türlerin yaratılmasının ardındaki fikri, bir modelin veya bir dilin seçiminin ikonografik çözümü devlet ile madeni para arasındaki önemli kimlik etkileşimini ortaya koyar. Birçok durumda, sikkeler üzerinde yer alan hükümdarların tasvirleri, isimleri, tarih, yer ve diğer veriler zamana ve koşullara göre otoritenin yüzünü gösterecek şekilde özenle seçilmiş olmalıdır. Yenilikçi veya “cüretkâr” resimler ya da yazılar taşıyan herhangi bir madeni para hükümdar ve en yakın üyeleri tarafından şahsen sipariş edilmiş olmalıdır¹.

Tasvir ve yazılar aracılığıyla yazılı kültürün önemli bir unsuru olan sikkeler üzerinde bastıran hükümdarın adı, unvanı ile basım tarihi ve yeri gibi bilgilerin kaydedilmiş oluşu ile hükümdarı, unvanlarını, saltanat yıllarını bildirir ve ardıllarını oluşturmaya yardımcı olur. Basılan paralar bireylerin veya devletlerin darphane haklarına sahip olduğunu gösterir. Geçmiş toplumların anlaşılmasına katkıda bulunan çeşitli parametreleri ortaya koyar. Ayrıca madeni para buluntuları bölgeler arasındaki ilişkileri göstererek diğer yazılı kaynakların sessiz kaldığı durumlarda da çok önemli kanıtlar sağlayabilmektedir².

Her ne kadar Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarına ait kaynaklar yetersiz ve bu sürece dair bilgilerimiz son derece az olsa da Osmanlı ekonomisinin temel parametresi olan alışveriş aracı sikkeler hakkında mevcut örnekler ışığında doyurucu verilere sahip olduğumuz söylenebilir. Uzun yıllar orijinalliği hususu tartışılan³ ve son

- 1 Örneğin, Bizans imparatoru I. Isaakios Komnenos (1057-1059) altın histamenonları üzerinde oldukça saldırgan militarist giysiler içinde kılıcını sallayarak tasvir edilmiştir. Bu durum çağdaşları tarafından, İsakios'un tahtını ilahi takdire değil, askeri niteliklerine bağladığının bir işareti olarak algılanmıştır. Bk. Lucia Travaini, “Coins and Identity: From Mint to Paradise”, *Money and Coinage in the Middle Ages*, ed. R. Naismith, Brill, Leiden/Boston 2018, s. 320-322
- 2 Nanouschka Myrberg Burström, “Money, Coins, and Archaeology”, *Money and Coinage in the Middle Ages*, ed. R. Naismith, Brill, Leiden/Boston 2018, s. 236.
- 3 İbrahim Artuk, “Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Bey'e Ait Sikke”, *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi (11-13 Haziran 1977)*, ed. O. Okyar-H. İnalçık, An-

dönem araştırmalarında yeni örnekleri olduğu ileri sürülen ilk Osmanlı sikkesi beyliğin kurucusu Osman Gazi'ye aittir⁴. Günümüze ulaşan örneklerinin sunduğu veriler sayesinde Orhan Gazi dönemi sikkeleri ile ilgili literatürde nispeten daha fazla bilgi bulunur. Bu dönemde ağırlıklı olarak teklik akçe darp edildiği nadir olmakla birlikte ikilik ve beşlik akçelerin de piyasaya sürüldüğü bilinmektedir⁵. Osman Gazi döneminden ilk altın paraların basıldığı Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlı ekonomisinde hakim temel para cinsi gümüş akçeler olup, ilk örneklerinden itibaren ortalama 1,15-1,20 gr ağırlıklarında üretilen akçelerin ayarlarında 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar kayda değer bir değişiklik yapılmadığı bilinmektedir.⁶ Bakırdan üretilen ve ilk örnekleri I. Murad döneminde basılmaya başlanan mangırlar ise daha çok günlük alışverişlere yönelik olarak çok sayıda basılan sikkelerdir⁷. I. Murad dönemi sikkeleri üç tip gümüş (akçe) ve dört tip bakır (mangır) olmak üzere yedi tip altında ele alınarak değerlendirilir. Akçeler üzerinde yer alan tek, çift ve üç sıra yatay bordürler dikkate alınarak tarihlendirilmektedir⁸. İlk örnekleri I. Murad döneminde basılmaya başlanan mangırlardan⁹ birinci tip

kara 1980, s. 27-33; İsmail Günay Paksoy, "Osman Gazi'nin Şimdiye Kadar Yayınlanmış Tek Gümüş sikkesi üzerine Düşünceler", *I. Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi (25-28 Şubat 2013) Bildiriler*, ed. Kayhan Dörtlük-Oğuz Tekin-Remziye Boyraz Seyhan, İstanbul 2014, s. 443-456.

- 4 Rolf Ehlert, *Umlaufgeld im Osmanischen Reich, Band I*, Heidelberg 2013, s. 13; Hakan Yılmaz, "Osman Gazi'nin 700/1300-1301'de Yenişehir'de Bastırdığı Üçüncü Sikkesi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C IV Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, s. 81-120.
- 5 Halil Sahillioğlu, "Akçe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 2, 1989, s. 225; Betül Teoman, "Erken Dönem Osmanlı Sikkeleri (1299-1453)", *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, ed. Y. Özbek - A. Budak, Konya 2020, s. 405
- 6 Sahillioğlu, agm., s. 224- 227; Atom Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, C 1, Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, İstanbul 2010, s. 64; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar (Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madeni Paraları Koleksiyonu)*, İstanbul 1968. s. 12-13.
- 7 İlk olarak Emevilerde karşımıza çıkan ve "Fels" olarak anılan bakır paralar Osmanlı döneminde Moğolca, "nakit" anlamına gelen "Möngön" / "Mankur" kelimesinden türeyen "Mangır" terimi ile tanımlanır. Bk. A. Semih Tulay, *Genel Numismatik Sözlüğü*, İstanbul 2001, s. 135; Celil Ender - Orhan Okay, *Türk Numismatik Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 46; Oğuz Tekin "Mangır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 27, 2003, s. 568. Damalı, *age.*, s. 64; Necdet Kabaklarlı, *Mangır, Osmanlı İmparatorluğu Bakır Paraları*, İstanbul 1998, s. 5-13.
- 8 Bk. Slobodan Srečković, *Akhes, Orhan Gazi - Murad II, 699-848 AH*, Vol. I, Belgrad 1999, s. 29-31.
- 9 Damalı, *age.*, s. 65. Literatürde ilk Osmanlı mangırlarının I. Murad döneminde basıldığı hususunda görüş birliği bulunmakla birlikte, bazı yayınlarda Orhan Gazi döneminde bakır para basıldığına dair iddialar da mevcuttur. Bk. Kazım Karakoç, "Orhan Gazi'nin Bugüne Kadar Bilinmeyen Eşsiz Mangır", *İkinci Numismatik Sempozyumu, (31 Mayıs 2008)*, s. 60-65; F. F. Yırıkogulları, *Bursa Müze Müdürlüğünde Bulunan Orhan Gazi Sikkeleri*, İstanbul 2022, s. 35-39. Bahsi geçen

örneklerinin “*Es Sultan*” ünvanı yazılı ilk mangırlar olması bakımından Osmanlı nümizmatikliğinde özel bir yeri vardır¹⁰. Bahsi geçen mangırların ön yüzünde *Murad bin Orhan halled’Allahü mülkehu* arka yüzünde ise *Es-sultanü’l a... (Adil veya ‘Azam) halled’Allahü mülkehu* ibaresi yer alır¹¹. İkinci tip mangırların ön yüzünde *Murad bin Orhan halled’Allahü mülkehu*, arka yüzünde *Kelime-i Tevhid*; üçüncü tipte ise ön yüzde “*Murad bin Orhan*”, arka yüzde *Hullide mülkühu* yazılıdır¹².

I. Murad’ın çalışmamıza konu olan dördüncü tipteki mangırı üzerinde baba adı yazmayan ve tarih bildiren tek sikkesi olması bakımından önemli olup, söz konusu mangırlar I. Murad’ın diğer sikkeleri ile birlikte Karacahisar Kalesi kazılarında karşılaşılan en yoğun tarihlendirilebilir arkeolojik bulgular olarak önemli bilimsel çıktılara kaynaklık etmektedir. Mevcut arkeolojik bulgulara göre 7. yüzyıldan itibaren yerleşime sahne olmuş bir Orta Çağ kalesi olan Karacahisar Kalesi¹³, ilki 1230’larda Ertuğrul Gazi, ikincisi 1288 yılında Osman Gazi tarafından olmak üzere iki kez fethedilmiş¹⁴, başta 1299 yılında kalede okunduğu belirtilen ilk hutbe¹⁵ olmak üzere Osmanlı Beyliği’nin kuruluş sürecine dair önemli tarihsel olay-olgulara ev sahipliği yapmıştır.

tespite sebep olan ve Orhan Gazi’ye ait olduğu ileri sürülen sikkenin orijinal olmadığı yönündeki güncel tespitler için bk. Damalı, *age.*, s. 129; B. Teoman, *age.*, s. 405. Bu hususta literatürdeki en erken yorumlardan birisi için bk. Ali Bey, “I. Murad’ın Sikkeleri”, *Türk Tarih-i Encümeni Mecmuası*, No: 4 (81), İstanbul 1340, s. 247-248.

10 Ali Bey, *age.*, s. 254-255.

11 Damalı, *age.*, s. 144. Pere, *age.*, s. 51. Es-Sultan ünvanı akçelerde ilk defa Orhan Gazi’ye ait gümüş sikkelerde kullanılmıştır. Bk. Damalı, *age.*, s. 118-124.

12 I. Murad sikkeleri ve Karacahisar örnekleri hakkında detaylı bilgi için bk. H. Yılmazyaşar, “Karacahisar Kalesi Örnekleri Işığında I. Murad Sikkeleri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 8/S.1, Bahar, 2023, s. 1025-1054.

13 Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan Bizans sikkeleri ve tarihsel çıkarımlar için bk. H. Yılmazyaşar - Z. Demirel Gökçalp, “Tarihsel Bağlamda Karacahisar Kalesi’nde Bulunan Bizans ve Avrupa Sikkeleri”, *Anadolu Araştırmaları*, S. 27, 2022, s. 310-318

14 Âşıkpaşazâde, *Osmanlı Tarihi (1285-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2013, s. 16-17; Mehmed Neşri, *Cihannümâ - Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, haz. N. Öztürk, Çamlica Yayınları, İstanbul 2008, s. 42.

15 Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 28-29; Neşri, *age.*, s. 52; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. N. Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 14.

Görsel 1: Karacahisar Kalesi ve Sarnıç (2022)

Karacahisar Kalesi'nde 2019-2022 yılları arasında gerçekleştirilen ve ağırlıklı olarak sarnıçta yürütülen kazılarda ele geçen okunabilir durumdaki 722 sikkeden 281'i I. Murad'a ait olup, bu sikkelerin 40'ı Ramazan 790 tarihli mangırlardan oluşmaktadır¹⁶. Ön yüzünde; baba adı belirtilmeden sultan Murad Han'ın adı ve *Allah O'nu aziz yardımı ile galib kılsın* anlamındaki "azze nasruhu" ibaresi yer alır. Arka yüzünde ise; sikkenin basım tarihinin ay adı ile birlikte "Ramazan H. 790" olarak kaydedilmiş olması dikkat çekicidir¹⁷. Söz konusu tipin harf ve rakamların yazılımlında bir takım hatalı uygulamaların görüldüğü bir alt varyantı bulunmaktadır. Tip 4 mangırların 1.13 gr ile 3.15 gr değişken ağırlık değerlerine sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁸. Bahsi geçen tipteki mangırların en küçük çap değeri 12 mm olup, en büyük çap değerine sahip örnek ise 20 mm çapındadır¹⁹. Örnekler arasındaki 3,15 gr olan sikkenin 16 mm. çapında olması, 1,13 gr olan sikkenin ise 17 mm çapında olması mangırların gramajında bir standardın olmadığını düşündürmektedir.

16 2019-2022 yılları arasındaki kazılarda ele geçen en yoğun sikke grubu I. Murad'a ait örneklerden oluşmaktadır. Kazılarda ayrıca erken dönemden geç döneme doğru sayısal olarak azalan Osmanlı sikkeleri (I. Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad, Emir Süleyman, II. Mehmed, I. Selim, III. Mehmed, I. Ahmed) ile birlikte Roma, Bizans, Latin, Selçuklu, Memlük, Anonim Beylik, Germiyanoğulları, Karamanoğulları, Menteşeoğulları, Altınordu, Aydınoğulları ve Candaroğulları sikkeleri de bulunmuştur.

17 Benzer örnek için bk. Kabaklarlı, *age.*, s. 73, no: 03-X-48

18 1.13 gr: KH20-S-364; 3.15 gr: KH22-S302

19 12 mm: KH20-S-270; 20 mm: KH20-S-062

Mangır Tip 4

Tip 4 - Örnek 1: AE, Mangır, DY, Ramazan H. 790, 1,70 gr. 14 mm. 9h (KH2020-S211)

Tip 4 - Örnek 2: AE, Mangır, DY, Ramazan H. 790, 1,41 gr. 18 mm. 2h (KH2020-S067)²⁰

Ön Yüz: Murad Han azze nasruhu **Arka Yüz:** Ramazan 790

Örnek 1

Örnek 2

Mangır Tip 4a

Tip 4a - Örnek 1: AE, Mangır, DY, Ramazan H. 790, 1,79 gr. 20 mm. 12h (KH2020-S062)

Tip 4a - Örnek 2: AE, Mangır, DY, Ramazan H. 790, 1,63 gr. 17 mm. 6h (KH2020-S381)

Örnek 1.

Örnek 2

20 H. Yilmazyaşar - B. Teoman, "Sikkeler Ne Söylüyor: Karacahisar Kalesi ve Erken Dönem Osmanlı Sikkeleri", *Fetih ve Medeniyet Dergisi - T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1/S.1, Eskişehir 2021, s. 39; H. Yilmazyaşar, "Karacahisar Kalesi Örnekleri Işığında", s. 1038.

KH2020-S211

KH2020-S062

KH2020-S359

KH2021-S031

KH2020-S067

KH2021-S079

KH2020-S364

KH2020-S122

KH2020-S072

KH2020-S338

KH2020-S011

KH2020-S381

Görsel 2: Karacahisar Kalesi (2019-2022) - Ramazan 790 Tarihli Sikkelerden Örnekler

Tablo 1: Karacahisar Kalesi “Ramazan 790” Sikkeleri (2019-2022)

Sıra No	Kazı Envanter Numarası	Açma	Kot	Gram	Çap	Yön
1	KH19-S-028	S1B	1003.61	2,03 gr	18 mm	-
2	KH20-S-011	S1	1003.48	1.98 gr	17 mm	7 h
3	KH20-S-061	S1	1003.23	1,9 gr	15 mm	12 h
4	KH20-S-062	S1	1003.06	1.79 gr	20 mm	12 h
5	KH20-S-067	S1	1003.05	1.41 gr	18 mm	2 h
6	KH20-S-072	S1	1003.07	2.11 gr	17 mm	13 h
7	KH20-S-101	S1	1003.12	1,59 gr	15 mm	12
8	KH20-S-122	S1	1002,73	2.10 gr	17 mm	2 h
9	KH20-S-132	S1	1002,79	1.67 gr	14 mm	2 h
10	KH20-S-211	S1	1002,76	1.70 gr	14 mm	9 h
11	KH20-S-258	S1-B1	1002,76	1.71 gr	15 mm	12 h
12	KH20-S-270	S1-B1	1002,43	1.92 gr	12 mm	-
13	KH20-S-286	S1-B1	1002,45	2,02 gr	18 mm	-
14	KH20-S-293	S1-A1	1002,49	1.35 gr	15 mm	12 h
15	KH20-S-338	S1-B2	1002,41	2,35 gr	16 mm	9 h
16	KH20-S-348	S1-B2	1002,45	2,13 gr	17 mm	-
17	KH20-S-359	S1-B2	1002,41	2.58 gr	17 mm	12h
18	KH20-S-361	S1-B2	1002,39	1,92 gr	15 mm	9 h
19	KH20-S-364	S1-B2	1002,36	1.13 gr	17 mm	12 h
20	KH20-S-367	S1-B2	1002,41	2,7 gr	15 mm	3 h
21	KH20-S-373	S1-B2	1002,38	2,49 gr	18 mm	-
22	KH20-S-381	S1-B2	1002,40	1.63 gr	17 mm	6 h
23	KH21-S-031	S2-B1	1002.52	2.73 gr	18 mm	-
24	KH21-S-070	Yüzey	Yüzey	2.28 gr	16 mm	12h
25	KH21-S-079	S1B	1001.96	2.46 gr	17 mm	4 h
26	KH22-S-018	S 1 Yüzey	Yüzey	2,14 gr	16 mm	12
27	KH22-S-043	S 2 B	1001.92	2,21 gr	15 mm	11
28	KH22-S-073	S 2 B	1001.88	1,28 gr	14 mm	3
29	KH22-S-094	S 2 B	1001.90	2,22 gr	18 mm	5
30	KH22-S-177	S 4	1001.95	1,56 gr	16 mm	
31	KH22-S-187	S 4	1001.95	1,55 gr	16 mm	6
32	KH22-S-208	S 4	1001.83	2 gr	14 mm	9
33	KH22-S-212	S 4	1001.86	1,23 gr	14 mm	2
34	KH22-S-249	S 5	1001.87	2,56 gr	19 mm	12
35	KH22-S-292	S 2	1001.37	1,31 gr	15 mm	11
36	KH22-S-296	S 2	1001.30	1,79 gr	16 mm	12
37	KH22-S-302	S 2	1001.32	3,15 gr	16 mm	12
38	KH22-S-303	S 2	1001.32	2,38 gr	16 mm	6
39	KH22-S-308	S 2	1001.36	2,34 gr	15 mm	12
40	KH22-S-311	S 2	1001.36	2,11 gr	18 mm	6

1. Ramazan 790 Tarihli Mangırın Temsil Ettiği İlkler

Osmanlı nümizmatığı açısından ünük bazı veriler sunan ve bu özellikleri ile Osmanlı sikkeleri içerisinde özel bir yeri olan ele aldığımız sikkenin ön yüzü üzerinde “Murad Han azze nasruhu” ibaresi arka yüzünde ise sikkenin basım yılı ay adı ile birlikte “Ramazan 790” olarak kaydedilmiştir.

Bu verilerden dikkat çekici olan ilk husus; ön yüzde dönemin sultanı I. Murad’ın (Murad Han) ismi belirtilmesine karşın babasının ismine (Orhan Gazi) yer verilmemiş olmasıdır. Bu özelliği ile bahse konu mangır Osmanlı dönemi mangırları içerisinde üzerinde baba ismi yazmayan tek örnektir. Anadolu’da darp edilmiş farklı dönemlere ait sikkeler üzerinde baba adı yazmayan örnekler olmakla birlikte, Osmanlı’da bu durum ilk defa çalışmamıza konu olan bu mangır üzerinde karşımıza çıkar.

Darp tarihi ilk İslami sikke örneklerinin basıldığı Emevi döneminden itibaren görülür²¹. Sistemli olarak her sikke üzerinde mutlaka kaydedilmiş olduğunu söylemek mümkün olmasa da sikkeler üzerindeki en yaygın ve en önemli verilerden biridir. Anadolu darplı Türk-İslam sikkeleri üzerinde darp tarihi, I. Alâeddin Keykubad dönemine kadar yazı ile kaydedilmiş, ilk kez bu dönemde rakamla da verilmeye başlanmıştır. Ancak sikkeler üzerinde darp tarihinin yanında ay adının da yazılması çok karşılaşılan bir tercih değildir. Bu uygulamaya ilk defa Anadolu Selçuklu sultanı IV. Kılıçarslan’ın Sivas darplı “H.655 Şevval” tarihli (Ekim/Kasım M.1257) dirhemlerinde karşılaşılr²². Ayrıca IV. Kılıçarslan döneminde Amid²³, Gümüşpazar²⁴, Lulue²⁵ darplı bazı dirhemlerinde de basım yılının ay adı ile birlikte yazıldığı bilinmektedir. Türkiye Selçuklularında IV. Kılıçarslan dışında II. İzzeddin Keykâvus’un Sivas’ da darp ettirdiği H. 655 ve 656 tarihli dirhemleri-

21 Oğuz Tekin, “Sikke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 37, 2009, s. 180

22 IV. Kılıçarslan’ın Sivas darphanesinde basılmış bu dirhemlerinde; H. 655 Şevval, Zilkade, Zilhice, H.656 Muharrem, Safer, Rebülevvel, Ramazan, H. 657 Safer ve H. 659 Muharrem, Safer, Cemaziyevvel, Cemaziyelahir, Receb, Şaban, Zilkade örnekleri bilinmektedir. Bk. Yılmaz İzmirlier, *Anadolu Selçuklu Paraları*, İstanbul 2009, s. 260.

23 Amid darplı örnekler; H. 659 Şaban, Ramazan, H. 662 Şaban, H. 663 Şaban tarihlidirler. Bk. İzmirlier, *age.*, s. 262, 263.

24 Gümüşpazar darphanesinde basılan; H. 660 tarihli örnekler üzerinde Safer, Şaban, Şevval H. 661 tarihli örnekler üzerinde Safer, Cemaziyelahir, Receb, Şaban, Ramazan aylarının kaydedildiği bilinmektedir. Bk. İzmirlier, *age.*, s. 276, 279.

25 Lulue darplı örnekler; H. 661 yılı Şaban ve Şevval aylarında darp edilmişlerdir. Bk. İzmirlier, *age.*, s. 288 - 289.

nin²⁶ bir kısmında da yıl ile birlikte basım ayı da kaydedilmiştir. Bu tercihe Osmanlı sikkeleri içerisinde yalnızca bu çalışmaya konu olan mangırlar üzerinde rastlanır. Ramazan 790 tarihli mangırların bir diğer önemli özelliği; ön yüzünde yer alan “Azze nasruhu” ifadesidir. Bu ifade Anadolu’da en erken Mardin Artuklu emiri Kara Arslan’ın H. 693 tarihinde bastırmış olduğu felslerinde kullanılmıştır²⁷. Daha sonra, Anadolu Selçuklu sultanı III. Alâeddin Keykubad’ın Antalya darphı H.701 tarihli dirhemlerinde²⁸ görülen bu ibare; Batı Anadolu’da Karesioğlu Yahşi Han Bey’in H. 743 tarihli akçelerinde de bulunur²⁹. Memlük sikkelerinde yaygın olarak görülen “Azze nasruhu” ifadesi Memlüklülerde ilk kez H.717’de Sultan Nasreddin Muhammed’in sikkelerinde görülür³⁰. Osmanlı mangırları içerisinde ilk kez³¹ ele aldığımız örneklerde yer alan söz konusu ifadeye I. Murad’tan sonra oğlu Yıldırım Bayezid ve oğullarına ait sikkelerde yer verilmemiş; fetret devrinde ne gümüş ne bakır hiçbir sikkede tercih edilmemiştir. Çelebi Mehmed sultan olarak tahta geçtikten sonra H. 822’de bastıracağı akçelerinde bu ifadeyi kullanmasına karşın mangırlarında tercih edilmediği anlaşılır³². Bu dönemden sonra “Azze nasruhu” ifadesinin yer aldığı ilk örnekler II. Murad’ın H. 853 tarihli Tire darphı mangırlarında görülür³³. Gümüş sikkelerde ise H. 822 tarihli I. Mehmed’in³⁴, H. 848 tarihli, II. Murad’ın³⁵ ve yine H. 848 tarihli II. Mehmed’in akçelerinde³⁶ izlenen “azze nasruhu” ifadesi, Fatih Sultan Mehmed’in Tire darphı tarihsiz man-

- 26 II. Keykâvus’un Sivas darphanesinde bastıracağı, H. 655 Zilhicce, H. 656 Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Cemaziyelevvel, Recep, Ramazan, Zilhicce dirhem örnekleri için bk. İzmirlier, *age.*, s. 252, no: 647
- 27 W. F. Spengler - W. G. Sayles, *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, Vol. I, Wisconsin 1992, s.159, no: 50.1.
- 28 İzmirlier, *age.*, s. 472, no: 1419.
- 29 Haluk Perk - Hüsnü Öztürk, “Karesi-oğlu Yahşi Han Bey’e ait Bilinmeyen bir Sikke”, *Anadolu Sikke Monografileri II*, İstanbul 2011, s. 81-85.
- 30 Paul Balog, *Coinage of the Mamluk Sultans - Egypt and Syria, Numismatic Studies, No. 12*, American Numismatic Society, New York 1964, s. 162, no: 260.
- 31 Orhan Gazi’nin akçe tiplerinden birinde birebir aynı olmamakla birlikte “Azzellahü Nasruhu” ifadesinin yer aldığı belirtilir. Örnekler için bk. Damalı, *age.*, s. 110-115.
- 32 Bk. Srećković, *age.*, s. 114; Cüneyt Ölçer, *Yıldırım Bayezid’in oğullarına ait Akçe ve Mangırlar*, İstanbul 1968.
- 33 Kabaklarlı, *age.*, s. 127; Pere, *age.*, s. 85.
- 34 Örnekler için bk. Srećković, *age.*, s. 114.
- 35 Srećković, *age.*, s. 158.
- 36 Pere, *age.*, s. 90, no: 79-81.

gırları ile H. 865 tarihli mangırlarında³⁷ kullanılmış, Fatih döneminden itibaren Osmanlı sikkelerinde yaygın olarak yer bulmuştur.³⁸

2. Tarihsel Bağlamda Ramazan 790 Tarihli Sikkeleri

I. Kosova Savaşı'ndan diğer bir deyişle I. Murad'ın vefatından bir sene önce bas-tırılmış olduğu ve Karacahisar Kalesi'nde yoğun olarak karşılaşılan 790 tarihli mangırları üzerinde daha önce dikkat çekildiği üzere bir ayın (Ramazan) bildirilmesi, söz konusu sikkelerin basılması için özel bir durumun olduğuna işaret eder. Bu hususta ilk akla gelen çıkarım Ramazan ayında darp edildiği için bir hayır yap-ma amacıyla basılmış olabilecekleri olmuş, bunun yanı sıra ulufe olarak dağıtılmak üzere, bir savaş sırasında gerekli olan nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla ve özel bir şölen, kutlu bir olay (galibiyet, düğün vb) gerekçesiyle basılmış olabilecekleri de ihtimal dahilinde tutulmuştur.

Ramazan 790 tarihli bu mangır literatürde yaygın olarak yer bulmuş bir sikke tipi olmasına karşın, üzerindeki ay isminin yazılma gerekçesi ve temsil ettiği tarihte gerçekleşen anlamlı bir süreç - olay - olgu ile sebep sonuç bağlamında bir ilişkisi-nin olup-olmadığı tartışılmamıştır. Araştırmacılar sikkeye dair ağırlıklı olarak üze-rinde darp edildiği ayın bildirildiği ilk ve tek Osmanlı sikkesi olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir³⁹.

Osmanlı nüvizmatığı alanında ilk çalışmaların müelliflerinden biri olan Halil Et-hem Bey sikke hakkında şu görüşü ifade etmektedir:

“Meskûkât-i Osmaniye’de “Azze nasruhu” ibaresini ve bir tarihini havi (içeren) sikkeye ilk defa olarak tesadüf olunur ki; 790 senesi Ramazan’ında

37 Örnek için bk. Pere, *age.*, s. 91, no: 95, 98.

38 Fatih Sultan Mehmed'in H. 855-859-865 tarihli Amasya, H. 865 tarihli Ayasuluk, Bursa ve Tire, H. 867 tarihli Bursa, H. 867-875-878 ve 880 tarihi Kostantiniyye mangırları ile tarihsiz Engüriye ve Konya mangırlarında azze nasruhu ifadesine rastlanır. *Azze Nasruhu* ifadesine sikkeler haricinde başta Tahrir Defterleri olmak üzere birçok belge türünde ve Osmanlı kroniklerindeki anlatılarda da rastlanır. Örneğin Anonim Tevarih'te de İstanbul'un fethi faslında “azze nasruhu” ifadesi kullanılmıştır: *....ol pâdişâh-ı İslâm ve'l-müslimîn..... Sultan Mehmed bin Sultan Murad Hanazze nasruhu Kostantiniyye şehrini feth itdi, hicretün 857 yılında.* Bk. Friedrich Giese, *Anonim Tevarih-i Ali Osman*, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 114

39 Kabaklarlı, *age.*, s. 7, 73; Damalı, *age.*, s. 138, 144; Pere, *age.*, s. 51; İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C II, İstanbul 1974, s. 457; Jem Sultan, *age.*, s. 12-13; Brian Johnson ve Şennur Şentürk, *Saltanatın İki Yüzü*, YKB Sikke Koleksiyonu Sergi Kataloğu, No: 4, İstanbul 1995, s. 8; Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958, s. 15; İbrahim Artuk, “Murad I Sikkelerine Genel Bir Bakış”, *Belleten*, C 46/S. 184, Ekim 1982, s. 787-793; Ehlert, *age.*, s. 54.

darp olunmuştur. Sıfır burada (5) rakamı gibi yazılıdır. Çünkü 900 tarihine kadar Meskûkât-i Osmaniye'de sıfır bu suretle yazılıp sonraları beş rakamı itibar edilmiş ve sıfır bir nokta ile işaret olunmuştur. Ay isminin dahi mün-deriç Meskûkât-i Osmaniye meyanında yalnız bu sikkede tesadüf olunur"⁴⁰.

Bu hususta yine öncül çalışmalara imza atan araştırmacılardan olan S. Lane Poole ise "Ramazan" ifadesini sehven "azze nasruhu" olarak yayınlamıştır⁴¹. Sikkeye dair en kapsamlı yoruma Miralay Üsküdarlı Ali Bey'in *Türk Tarih-i Encümeni Mecmuası*'nda I. Murad'ın sikkelerini tanıttığı çalışmasında rastlanır. Ali Bey ... *Akçelerimize meskuk (azze nasruhu) cümlesinin (790) senesinden ibtida eylediği bu mangırdan öğrenilmektedir. Bundan mâadâ Ramazan mahında darp edildiği de yazılmıştır ki Meskûkât-i Osmaniye'de henüz emsalî görülmemiştir. Zannedilebilir ki bu mangırın seneli ayl ve azze nasruhu dualı darp edilmesi bir şadman-ı hatırası olmak üzere darp edilmiş olacağı memûldür.* derken bir anlamda sikkenin birçok ilki temsil etmesinin bir sebebi olması gerektiğine dikkat çeker⁴².

Söz konusu sikkenin basıldığı H. 790 / M. 1388 yılının da içerisinde olduğu XIV. yüzyıl Osmanlı tarihini kaynaklar üzerinden takip etmek ne yazık ki oldukça güçtür⁴³. Bu açıdan Ramazan 790 sikkesi döneme dair önemli veriler sunma potansiyeline sahip bir belgedir. Ele alınan 1388 yılı sikkesinde bulunan Ramazan ayı ibaresinin ilk defa bu sikkede ortaya çıkması ve ardından basılan hiçbir Osmanlı sikkesinde bir daha herhangi bir ay isminin belirtilmemesi, Miralay Üsküdarlı Ali Bey'in⁴⁴ de bir cümleyle dikkat çektiği gibi bu sikkenin özel bir gün ya da durum anısına/şerefine basıldığını veya farklı bir tarihsel olayla ilişkili olabileceğini düşündürür.

40 Halil Ethem Bey, *Müze-i Hümayun Meskûkât-i Kâdime-i İslâmiye Kataloğu, Meskûkât-i Osmaniye, Kısm-ı Sadis, C I*, Kostantiniyye 1334, s. 17.

41 Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, Vol. 8, London 1883, s. 45, No. 88.

42 Ali Bey, agm., s. 255-256.

43 Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi tarihi ile birlikte pek çok olgusu, XIV. yüzyıldan günümüze ulaşmış herhangi bir Osmanlı kroniğinin bulunmayışı ve alternatif kaynakların da yok denecek kadar az olması sebebi ile bilinmeyenlerle doludur. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi dönemindeki tarihsel boşluklar Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde nispeten daha az olmakla birlikte, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanan Osmanlı kroniklerindeki anlatılarda yer alan tarihsel kronolojideki boşluklar, Osmanlı beyliğinin ilk 150 yıllık tarihinin tartışmasız bir bütünlükte yazılmasına ve değerlendirilmesine olanak vermemektedir. İlgili kroniklerde yer alan verilerin bazen birbiri ile çelişen bilgiler içermesi aynı zamanda söz konusu kroniklerin güvenilirliğine dair çekinceleri beraberinde getirmiştir. Bk. Colin Imber, "İlk dönem Osmanlı tarihinin kaynakları", çev. O. Özel, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, drl. O. Özel - M. Öz, İstanbul 2000, s. 39-71.

44 Ali Bey, agm., s. 255-256.

Bu bakımdan sikkenin basıldığı 1388 yılının Eylül-Ekim aylarında Osmanlı tarihinde öne çıkan olay-olgular ile sikkenin basılmasının sebepleri arasında bir bağlantı olup olmadığının anlaşılması için dönemin tarihsel olaylarına göz atmak gerekir. 1388 yılı öncesi Osmanlı Beyliği'nin batıda ve doğuda gelişen bazı olayların merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmelerden biri 1386-87 yılına tarihlenen ve Karamanoğlu Beyliği'nin bir nevi Osmanlı vassalı olması ile sonuçlanan Frenkyazısı Savaşı'dır⁴⁵. 1387 yılının sonlarına doğru başlayan ve 1388 yılında devam eden önemli tarihsel olaylardan bir diğeri öncelikli olarak merkezinde Mora'nın yer aldığı bazı gelişmelere karşı toplanan Venedik Senatosu'nun Osmanlı Sarayı'na elçi göndermesi ile başlayan ve sonrasında bir dizi görüşme ile devam eden süreç olup, 26 Ağustos'ta Venedik Senatosu'nun Osmanlı'ya karşı Teodoros Paleologos'un da içerisinde olduğu bir ittifak hazırlığı kararı ile sonlanmışır⁴⁶.

Sırp kaynaklarında 1386, 1387 ve 1388 gibi farklı tarihlere yerleştirilen⁴⁷, Osmanlı kroniklerinde ise yer almayan bir diğer tarihsel olay I. Murad ile Lazar arasında Ploşnik'te gerçekleşen karşılaşma-çatışmadır. Bu olayın içeriği hususunda da kroniklerdeki veriler birbiri ile tutarlı değildir. Ploşnik'teki olayın gerek tarihi gerekse içeriğine dair kaynaklardaki farklı verilerin araştırmacıların da birbirinden farklı sonuçlara ulaşmasındaki temel belirleyici olduğu anlaşıyor⁴⁸. Bu noktada öncelikle altı çizilmesi gereken Ploşnik'te Osmanlılar ile Sırp'lar arasında gerçekleşen çatışma ile Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Bosna'da yaşadığı büyük bozgunun birbirinden

45 Frenkyazısı Savaşı ilgili detaylı analiz ve değerlendirmeler için bk. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386/1387)", *Osmanlı Araştırmaları*, C 49, 2017, s. 57-88.

46 Stephen W. Reinert, "Niş'ten Kosova'ya: I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul 1997, s. 195-201.

47 Sırp Kaynaklarında Ploşnik'te gerçekleşen olaya dair detaylı analiz ve değerlendirmeler için bk. Reinert, agm., s. 189-194.

48 Bk. J. H. Kramers, "Murad I.", *The Encyclopaedia of İslam*, Vol. 7, 1993, s. 593; Machiel Kiel, "Mevlana Neşri and the towns of medieval bulgaria, historical and topographical notes", in: C. Heywood-C. Imber (eds.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Menage*. Isis Press, İstanbul 1994, s. 167; Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C 1, İstanbul 1995, s. 239; Şerif Baştaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Esnasında Bizans ve Avrupa", *Belleten*, C 68/S. 251, Nisan 2004, s. 97; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, çev. N. Epçeli, İstanbul 2011, s. 190; Reinert, agm., s. 192; Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'da Osmanlı Hakimiyeti'nin Kurulması: Dönemlendirme Sorunu ve İskan", *Türk Tarihi'nde Balkanlar*, C 1, Sakarya 2013, s. 320; Halil İnalçık, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, İstanbul 2016, s. 289; Halil İnalçık, "Bulgaria", *The Encyclopaedia of İslam*, Vol. 1, Leiden 1986, s. 1302; Constantin Jireček "Dieses Missgeschick bewog Murad zu einem gressen Feldzug gegen Serbian und Bosnien", *Geschichte der Serben*, Vol. II, Gotha 1918, s. 118, Anthony Luttrell, "1339 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul 1997, s. 145.

farklı tarihsel olaylar olduğudur. Sırp kroniklerinde I. Murad ile Lazar arasında Ploşnik'te gerçekleşen bir karşılaşmadan bahsedilmesine karşın bu karşılaşmanın Jireček, Reinert ve Emecen'in de dikkat çektiği gibi ciddi bir savaşa dönüşmediği anlaşılıyor⁴⁹. Osmanlı'nın yenilgisi ile sonuçlanan ve bölgedeki ilk başarısızlığı olmasına rağmen bu çatışmanın Osmanlı kroniklerinde yer bulmaması çatışmanın büyük ve kayda değer bir savaş olmadığına işaret etmektedir. Öyle ki bu olayın hemen bir yıl sonrasında (1388) gerçekleşen ve Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Bosna'da yaşadığı büyük hezimet Osmanlı kroniklerinin büyük kısmında hatırı sayılır bir yer bulmuştur⁵⁰. Âşıkpaşazâde ve Oruç Bey tarihlerinde bahsi geçmeyen büyük Bosna bozgunu, *Kıtab-ı Cihannüma*'da geniş bir anlatıyla sunulmuş; Yenişehir'de gerçekleşen düğün ile Mısır'a giden Osmanlı elçisi Yazıcıoğlu'nun geri dönmesi aynı sürecin olayları olarak aktarılmıştır:

“Çünkü Şâhin Lala'yı akına gönderdi, ol yıl içinde kendü Yeñi - şehr'e gelüp, azim düğün idüp, İstanbul tekfurımın kızın alup ve iki kızın dahı iki oğluna alhvirdi. Veled-i kebirî, Bâyezid'ün üç oğlın sünnet itdi. Yazıcıoğlını Mısır'a elçiliğe göndermişdi. Ol dahı ol esnâda gelüp, sultân-ı Mısır'dan çok armağanlar getürdi...”⁵¹.

Neşri'ye göre İskenderiyye (İşkodra) Tekfuru'nun önerisi ile I. Murad Şahin Lala'yı (Kavala Şahin)⁵² Bosna'ya akına göndermiş, burada bir nevi tuzağa düşen Osmanlı ordusu büyük bir bozguna uğramıştır⁵³. Haberi alan I. Murad'ın hiç vakit kaybetmeden büyük bir savaş hazırlığına başladığı ve veziri Ali Paşa'ya sefer emri verdiği anlaşılmaktadır: *Hünkar şöyle kasd itdi ki, kış ve yaza bakmayup Laz'ı yaza çıkmaga komaya*⁵⁴. Neşri'nin dillendirdiği bir diğer detay bu yorumu destekler içerik sunar: *Hünkar dahı Anadolu'dayiken eglenmeyüp, Rum-ili'ne geçüp Edirne'de mütemekkin olup, Rum-eli'nden leşker cem' olunca karar tutdı.*⁵⁵ Sefere katılmaları için Karamanoğulları,

49 Jireček, agm., s. 118; Reinert, agm., s. 192; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015, s. 67-68; Feridun M. Emecen, “Kosova 1389: Kimin Zaferi?”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 567-573.

50 Neşri Osmanlı kroniklerinde bu sefere dair en geniş anlatılardan birinin müellifi'dir. H. İnalçık Neşri'nin bu olaya dair temel kaynağının Ahmedî olduğuna ve Ahmedî'nin de bu seferde bulunmuş olma ihtimaline vurgu yapar. Bk. H. İnalçık, *Devleti Aliye (Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I)*, İstanbul 2009, s. 99-100.

51 Mehmed Neşri, *age.*, s. 109.

52 H. İnalçık, “Murad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 31, 2020, s. 161.

53 Neşri'ye göre bu akında görevlendirilen 20 bin askerden 5.000 kişi dahi kurtulamamıştır. Bk. Neşri, *age.*, s. 110.

54 Neşri, *age.*, s. 110-111.

55 Neşri, *age.*, s. 112.

Tekeoğulları, Aydınoğulları, Mentешеoğulları ve Saruhanoğulları gibi Türk Beylikleri'nin yanısıra haraçgüzar devletlere çağrı yapıldığı bilinmektedir⁵⁶. Bu süreçten itibaren 1389 yılındaki Kosova Savaşı'na kadar geçen tarihsel olayları net tarihlerle takip etmek mümkün görünmese de başta Neşri olmak üzere Osmanlı kroniklerindeki anlatılar, bu akının hızla başlayıp başarı ile devam ettiğine ve son merhalede olayların seyrine bağlı olarak Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusunun büyük zaferi ile sonuçlandığına işaret eder⁵⁷.

Bahsi geçen süreç Osmanlı kroniklerinde aynı içerik ve kronolojide yer almasa da temel argümanlar, XIV. yüzyıl olay-olgu-durum anlatılarının genelinde olduğu gibi tekrar eden içeriktedir. Âşıkpaşazâde ve Oruç Bey 1385-86 yılında Serez'e Saruhan'dan göçerlerin yerleştirilmesi ve Manastır'ın alınması faslından⁵⁸ sonra Kosova Savaşı anlatısına geçerler, dolayısı ile 1388 Bosna Bozgunu öncesi ve sonrasına dair herhangi bir bilgi vermezler. Enverî, Ruhî, Kemalpaşazâde, İdris-i Bitlisi, Hoca Sadeddin ve Münecimbaşı tarihlerindeki anlatılar ana hatları ile Neşri'de yer alan ve önceki satırlarda özetle aktarılan bilgilere benzer içerik sunarlar. İdris-i Bitlisi'ye göre Bosna'da Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri ani bir baskın sonucunda "gafil avlanmış", 20 bin kişiden sadece 5000 kişi hayatta kalabilmiştir. Bu sırada Yenişehir'de bulunan I. Murad nikâh ve sünnet düğünü hazırlıkları ile meşgulken bu haberi almış ve Yenişehir sahrasında büyük bir ordunun toplanmasını emrederek, Vezir Ali Paşa'yı bu sefer için görevlendirilmiştir⁵⁹. Hoca Sadeddin, Bosna seferinde İskodra Tekfuru'nun ihaneti sonrasında Lala Şahin komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin büyük bir bozguna uğradığı ve 20 bin askerden 5000 kadarının hayatta kalabildiğini, I. Murad'a bu bozgun haberi ulaştığında Bursa'dan Yenişehir'e geçmiş ve düğün hazırlıkları yapar durumda olduğunu ve sefer için desteğe çağırılan güçlerin Yenişehir Ovası'nda toplandığını aktarırken *Heşt Bihişt*'teki akış ve içeriği tekrar etmektedir⁶⁰.

56 Osmanlı kroniklerindeki verilere göre, bu çağrıya Bulgar Çarı İvan Şişman ve Dobruca Tekfuru Dobrotiç olumlu yanıt vermeyip, asi olmuşlardır. Bk. Neşri, *age.*, s. 111.

57 İlgili tartışmalar için bk. Emecen, *Kosova 1389: Kûmin Zaferi?*, s. 567-573

58 *Evvêl göndürdiler Saruhan ilinde göçer il vardı. Anları sürdi, Serez'e getürdi. Andan sonra vilâyet-i Arnavud' a ve Manasdar' a yöneldi. Vê hayli hayli askerilen varduğı gibi Manasdar'a mutî' oldu. Harac vaz' olundu. Andan geldiler Selanik vilâyetini vurdular; tâ Karb-ilî'ne varınca. Vê bu fethün târihi yedi yüz seksen yedisinde vâki olundu.....Evvêl Laz kendü hana elçi göndürdi: Gel Kösova'da bulşalum. Vêl illâ sen dahi oğlanlarını bile getir dedi.....* Bk. Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 84-85; Oruç Beğ, *age.*, s. 28.

59 İdris-i Bitlis-i, *Heşt Bihişt*, haz. M. Karataş-S. Kaya-Y. Baş, Ankara 2008, s. 375, 376.

60 Hoca Sadeddin, *Tâciü't-tevârih*, haz. İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1999, s. 169, 170.

Kemalpaşazâde'ye göre de Bosna Bozgunu ile Yenişehir'deki düğün aynı yıl gerçekleşmiştir⁶¹. Kemalpaşazâde söz konusu nikah merasimi ile birlikte gerçekleşen sünnet düğününe dair detaylarda sünnet olan şehzadeleri Yıldırım Bayezid'in oğulları Ertuğrul, Emîr Süleyman ve Mustafa olduğunu ve bahsi geçen düğün için H. 789 tarihini bildirir⁶².

Ruhî tarihinde Lala Şahin'in⁶³ Bosna seferi ve bu seferdeki bozguna yer verilmesi-ne karşın Yenişehir'deki düğün ile ilgili herhangi bir anlatıya rastlanmamaktadır⁶⁴. Ruhî'nin I. Murad'ın Bosna'daki bozgun haberini alır almaz gaza hareket üssü olarak Yenişehir'de toplanılmasını emrettiği yönündeki kaydı sultanın o tarihte Yenişehir'de bulunduğuna ilişkin diğer kronik verilerini teyid eder⁶⁵. Metnin devamında bey ve paşaları ile oğlu Bayezid'e, çevre memleketlere (Türk Beylerine) ve haraçgüzarlara mektup gönderilip gazayı haber ve gazaya katılmaları hususunda I. Murad'ın buyruğunun bildirildiği yönündeki anlatılarda gazanın bir an evvel yapılması yönündeki vurgu dikkati çeker:

“Pâdişâh-ı İslâm, Lülü Şahin münhezim olduğın işidicek, hemândem beglere ve paşalara emr itdi ki: Tiz askere haber eylesünler ve bir mektûb dahı oğlum Sultan Bâyezid'e göndersünler ki be-gâyet ulu gâza vardur, ol dahı gelüb gazâda bile ola, diyü. Çün etrâf-ı memâlike mektuûblar vardı, bir vech ile asker cem oldı ki kâbil-i vasf olmaya. Mecmû'ı asker gelüb Yinişehr üstinde hâzır olub müheyâ oldılar. Bu taraftan harâc-güzâr kâfirlere haber gönderdiler ki anlar dahı gelüb askerde bile olalar diyü...”

Her ne kadar geç dönem kaynağı olsa da Müneccimbaşı da Osmanlı kroniklerinde önceki satırlarda alıntılanan olay-anlatıların bir özetini aktarırken, Bosna bozgunu sonrası düzenlenen sefer sürecinde Pravadi, Tırnova, Yanbolu, Çerven,

61 Kemalpaşazâde (İbn Kemal), *Tevârih-i Âl-i Osman, III. Defter*, haz. Abdullah Satun, İstanbul 2014, s. 75.

62 Kemalpaşazâde anlatısında Cihannümâ ve Tac-üt Tevârih'te de adı geçen ve 1388'de Mısır'dan elçilik görevinden dönen Yazıcızade hakkında detay bilgiler sunar: *Elsine-i enâmda mezkûr ve havâss u avâm arasında meşhur olan Yazıcı-oglu ki Muhammedîye unvân ile işühâr ve ı'tibar bulan kitâb-ı müstetâbun müellifi ve musannıfidur. Diyâr-ı Mısr'a risâlete gitmişdi. Vardı hudmeti sefâreti yerine yetürdi. Ol esnâda ki düğün tutulmuş ve her kişi ays u safâda idi. Geldi sultândan Hazret-i Hüdâvendigâr'a bikerân armaganlar getürdi. Zîkr olan sîr-ı meserret-balş sene tis'a ve semânin ve seb'a-mî'e şühûrunda vukû buldu. Sîr-ı şehr-i Konstantînyeye eshâb-ı sürür u huzurla tolup dârı ve kusûrı pür-zinet oldı. Kemalpaşazâde, age., s. 74.*

63 Lülü Şahin. Bk. Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz, “Ruhî Tarihi-Oxford Nüshası”, *Belgeler*, C XIV/S. 18, Ankara 1992, s. 389.

64 Yücel ve Cengiz, *age.*, s. 389.

65 Yücel ve Cengiz, *age.*, s. 389.

Şumnu ve Niğbolu gibi çok sayıda kalenin fethedildiği⁶⁶ ve Kosova civarının yağmalandığını bildirirken bu fetihleri H. 790 (M. 1388) yılına tarihler.⁶⁷

Osmanlı kroniklerine göre H. 789 ve H. 790 gibi tarihlerle kaydedilen, literatürde de farklı tarih olasılıkları ile tartışılan⁶⁸ Bosna Bozgunu, sonucu itibari ile I. Kosova Savaşı'na uzanan son derece önemli karar ve tarihsel olaylara zemin oluşturmuştur. Ramazan 790 (Eylül-Ekim 1388) sikkesinin basılma sebebi olarak Bosna Bozgunu' nu izleyen büyük sefer ile aynı süreçte gerçekleştiği belirtilen düğün merasimi kabul edilebilir tarihsel olaylardır⁶⁹. 1388 yılının 3 Eylül ile 2 Ekim arasında bir tarihte basılan sikkenin bahsi geçen tarihsel olaylar ile bağlantısının daha güvenilir bir zeminde ifade edilebilmesi için Bosna Bozgunu' nun ve düğünün tarihi hususuna odaklanılmalıdır. Özellikle düğün merasimi için yaz aylarının tercih edilmiş olabileceği akla yatkın görünse de neticede sadece bir olasılıktır. Osmanlı kroniklerinde bahsedilen tarihsel olaylar ne yazık ki belirli bir ay ya da mevsim ile ilişkilendirmemiş, tarih bildiren kroniklerde ise 789 ve 790 tarihleri kaydedilmiştir. Şahin Paşa'nın Bosna Bozgunu sonrasında I. Murad'ın fetih harekâtı için veziri Ali Paşa'ya *kışa yaza bakmayıp, Laz'ı yaza çıkmığa komaya* şeklindeki talimatı yaklaşan bir kış mevsimine ve bu seferin yaza kadar tamamlanması yönündeki bir hedefe işaret eder⁷⁰. Ragusa Kroniği ise savaşın tarihine dair oldukça önemli bir veri sunar: *1388. 27 Ağustos'ta Türkler Bosna'daki Bileka'da, Voyvoda Vukoviç kumandasında, 1700 mızraklı askeri olan Bosnalılar tarafından ezildiler. Ve Türklerin voyvodası, yirmi bin mızraklı askeri olan Şan [ya da Şiain] Başia idi. Ve Türklerden ancak birkaç tanesi sağ olarak ülkesine dönebildi*⁷¹. Ele alınan konu bağlamında söz konusu kronikteki en önemli

66 M. Kiel, bu seferde Bulgaristan'da yirmidört yerleşim ve kalenin Osmanlılar tarafından ele geçirildiğini belirtmektedir. Bk. Kiel, "Mevlana Neşri and the towns", s. 174. Ayrıca bk. Ayşe Kaya-pınar, *age.*, s. 320.

67 Müneccimbaşı, *Camii'd Diüvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, haz. A. Ağırakça, İstanbul 1995, s. 119-121.

68 Bu hususta geniş kapsamlı tespit ve tartışmalar için bk. Reinert, agm., s. 207-212.

69 Söz konusu bozgun ile eş zamanlı hazırlıklarına başlandığı anlaşılan düğün merasimi Osmanlı kroniklerine göre gerçekleşmiş olmakla birlikte, çağdaş Bizans ve batılı kaynaklarda bu hususu teyid niteliğinde herhangi bir bilgi yer almaz.

70 Neşri'nin anlatılarında karşımıza çıkan yaza kışa bakmayıp sefere çıkılmasını emreden ifade akın-sefer-fetih hareketleri için genellikle yaz aylarının tercih edildiği yönündeki genel teamüllerin dışında bir nevi intikam hareketi olduğu ve hava şartları ne olursa olsun bu seferin yapılacağına-yapıldığına yönelik bir vurgudur. Neşri, *age.*, s. 110-111.

71 Reinert, agm., s. 208. *1388. Adı 27 agosto furono rotti li Turchi in Bosna in Bilecia per li Bosnesi, per Voevoda Vichovich, lo qual haveva lanze 1700. Et di Turchi fu Voevoda Scan? Bascia con lanze 20 mila; et pochi Turchi sono scampati vivi in suo paese.* Bk. S. Nodilo, "Annales Ragusini Anonymi Item Nicolai de Ragnina, Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium", *XIV, Scriptorum I, Zagrabiae*, 1883, s. 48.

veri Şahin Paşa kumandasındaki Osmanlı güçlerinin Bileka'da yaşadığı ve çok sayıda Osmanlı askerinin kaybına sebep olan bozgunun 27 Ağustos 1388 tarihinde gerçekleştiği yönündeki bilgisidir. Ragusa kroniğinde Osmanlı kuvvetlerinin 20 bin kişi olduğu yönündeki bilginin başta Neşri olmak üzere savaşa dair bilgi veren kroniklerdeki verilerle uyuşması kaynakların birbirini teyidi açısından kayda değerdir⁷².

Reinert Bosna Bozgunu'nun I. Murad'ın dikkatini bir kez daha yeniden Balkanlara yönelttiğini ancak 1388'de herhangi bir intikam hareketine kalkışmamasının garip olduğunu belirtir. Bu noktada Osmanlı kroniklerinde I. Murad'ın bu haberi alır almaz büyük bir sefer için veziri Ali Paşa'ya emir verdiği yönündeki ortak anlatıyı yeniden hatırlamakta fayda var: *Hiinkâr şöyle kasd itdi-kim, kışa ve yaza bakmayub, Laz'ı yaza çıkmaga komoya!*⁷³. Yalnızca Osmanlı'da değil askeri teamüllere göre de akınlar genellikle yaz aylarında planlanmaktadır. Ancak I. Murad'ın mevsim gözetmeksizin akın emri vermesi bu seferin bir anlamda Bosna Bozgunu için bir intikam ve cezalandırma seferi olduğunu ve padişahın bu eylemi bir an önce gerçekleştirmek istediğine işaret eder. Neşri'nin anlatılarında I. Murad'ın Anadolu'da "eylenmeden" yani vakit kaybetmeden Rumeli'ye geçtiği yönündeki bilgiler ile kroniklerde Kosova Savaşı ile son bulacak akın ve fetihlerin kesintisiz olarak devam eden olaylar olarak yer bulması, I. Murad'ın sefer emrini takip eden süreçte söz konusu Balkan harekâtının başladığını düşündürmektedir.

27 Ağustos'taki bozgun haberini alan I. Murad'ın Eylül-Ekim 1388'de bu sefer için teyakkuzda olduğu ve kroniklerde yer alan anlatılardaki detaylardan anlaşıldığı kadarı ile topyekün bir fetih hareketi planladığı, Karamanoğulları, Tekeoğulları, Aydınoğulları, Mentешеoğulları ve Saruhanoğulları gibi Türk Beylikleri'nin yarımsıra haraçgüzâr devletlerin bu sefere acilen davet edildiği ve ordunun Yenişehir Ovası'nda toplandığı anlaşılmaktadır. İzleyen süreçte olasılıkla 1388'in son ayları ya da 1389'un başında bu sefer başlamış olmalıdır⁷⁴.

72 Neşri, *age.*, s. 110.

73 Neşri, *age.*, s. 110-111.

74 M. Kiel 1388/89 kışında I. Murad'ın Çandarlı Ali Paşa komutasındaki kuvvetlerini iki vassalı cezalandırmak, fetih ve yağma için gönderdiğini belirtirken, İnalçık'ın bu eylemin Sırbistan'a karşı planlanan harekâtın bir kanadını tutmak için yapıldığı yönündeki tespitine katılmakta ve normal koşullarda Balkan geçitlerine kışın bir ordunun acele bir sefer zorunluluğu kararı olmasa gönderilmeyeceğini belirtmektedir. Bk. Kiel, "Mevlana Neşri and the towns", s.168.

Makalenin odaklandığı Ramazan 790 tarihli sikke ile önceki satırlarda detayları ile tartışılan tarihsel olaylar arasında bir bağlantının olup olmadığı hususunda kaynaklarda ve literatürde herhangi bir bilgi ve tartışma bulunmamaktadır. Açık olan şu ki Karacahisar Kalesi kazılarında yaygın olarak rastlanılan I. Murad'ın bu sikkesinin basıldığı tarih ile Yenişehir'deki düğün ve Bosna Bozgunu sonrasındaki gelişmeler kronolojik olarak aynı zaman dilimine denk gelir. Bu bakımdan sorulardan biri Yenişehir'deki düğün ile 790 Ramazan sikkesi arasında bir bağlantı olup olmadığı, diğer bir deyişle sikkenin bu düğün için özel olarak basılıp basılmadığıdır⁷⁵. Kaynaklar (Osmanlı Kronikleri) doğru bilgi veriyor ise bahsedilen düğünün 1388 yılının Ağustos ya da Eylül ayında gerçekleşmiş olması gerekir. Erken dönem düğünlerinin niteliği hakkında ne yazık ki çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu tarihten yaklaşık 6-7 yıl kadar önce gerçekleşen Germiyanoglu Beyi Süleyman Şah'ın kızı ile şehzade Bayezid arasındaki düğüne dair anlatılar⁷⁶ göz önüne alındığında Osmanlı'ya komşu ve tâbi çağdaş devletlerin üst düzey temsilcilerinin katıldığı çok büyük bir organizasyon ve gösterişli bir şenlik planlandığı varsayılabilir. Osmanlı kroniklerinde I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Yakup Çelebi'nin Bizans İmparatoru'nun kızları ile evlendiği ve Yıldırım Bayezid'in üç oğlunun sünnet düğününün de bu süreçte gerçekleştiği dışında hiçbir detaydan bahsedilmiyor. Oysa H. 783 - M. 1381-82'de gerçekleşen Bayezid ile Sultan Hatun'un düğünü Osmanlı kroniklerindeki XIV. yüzyıla dair en geniş ve detaylı anlatılardan biridir⁷⁷. 1388 yılında Yenişehir'de gerçekleştiği belirtilen düğünde gelinlerin Bizanslı prensesler⁷⁸ olmasına rağmen Bizans kronikleri de dahil olmak üzere Osmanlı kronikleri dışındaki kaynaklarda böyle bir düğüne dair hiç-

75 Önceki satırlarda detayları ile aktarıldığı üzere 27 Ağustos'ta yaşadığı anlaşılan Bosna Bozgunu haberinin Yenişehir'deki düğün hazırlıkları sırasında alındığı yönündeki veriler önceki satırlarda değerlendirilmiştir. 1388 yılının 3 Eylül ile 2 Ekim arasının Ramazan ayına denk gelmesi ve günümüzde de devam eden geleneksel anlayışa göre Ramazan ayında ve iki bayram arasında düğün yapılmaması yönündeki geleneksel anlayış dikkate alındığında bahsi geçen düğünün ağustos ayı sonunda gerçekleşmiş olması daha muhtemel görünüyor.

76 *Andan sonra etrafın beğlerine okuyucular göndürdiler. Karamanoğlu'na ve Hamidoğlu'na ve Menteşeoğlu'na ve Saruhanoğlu'na ve Kastamonu'da İsfendiyar'a ve Mısır sultanına. Bunların cemî'isin okudular. Ve dahi kendii vilâyetlerinde olan sancak beğlerinden okudular. Ve Evrenez Gâzi'yi okuyup gel dediler. Andan sonra düğüne başladılar. Ve etrafın beğlerinden dahi elçilerile saçuluklar geldiler. Eyyü atlar ve katarlarla develer ve enva'ile acâyib ve garâyib nesneler getirdiler. Ve her gelen kişi getirdiğini âdet üzerine peşkeşlerin çekdiler. Ve mertebesine göre oturdular. Bk. Aşıkpaşazâde, age., s. 79.*

77 Aşıkpaşazâde, age., s. 78-82; Neşri, age., s. 94-96.

78 *Çünkü, Şâhin Lala'yı akına gönderdi, ol yıl içinde kendii Yeni-şehir'e gelüp, azîm düğün idüp, İstanbul tekfurunun kızın alup, iki kızın dahi iki oğluna alwirdi. Bk. Neşri, age., s. 109.*

bir kayıt yoktur⁷⁹. Ne yazık ki tarihi kaynaklarda Osmanlı ve Osmanlı öncesi ya da çağdaş Türk Beyliklerinde düğün merasimleri ile ilişkilendirilen sikke basımına dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak hem Ramazan ayı hem de bahsi geçen düğünler için sikke basılıp halka ve askerlere dağıtılmış olabileceği olasılık dahilinde değerlendirilmelidir.

Bu sikkelerin basılmasına dair bir diğer olasılık Bosna Bozgunu sonrasında planlanan büyük savaş hazırlığı ile ilişkili olabileceğidir. 27 Ağustos'ta gerçekleşen bozgun haberi en geç eylül ayı başında Yenişehir'de bulunan I. Murad'a ulaşmış olmalıdır. Kaynakların uzlaştığı nokta I. Murad'ın bu habere son derece üzüldüğü, hiç vakit kaybetmeden savaş kararı aldığı ve Türk Beylikleri ve haraçgüzâr devletlere bu savaşa Osmanlı'nın yanında katılmaları için davet gönderdiğidir. Açık olan şu ki Osmanlı bu süreçte, sonu Kosova Savaşı ile nihayetlenecek büyük ve kapsamlı bir sefer kararı almış ve bu karar uygulanmıştır. Ancak Ramazan 790 sikkesinin bu sürecin neresine konumlanacağı, ekonomik ihtiyaca yönelik mi yoksa bahsi geçen tarihsel olaylarla ilişkili sembolik ve temsili bir amaca mı yönelik basıldığı hususunda kesin yargılar bildirmek mümkün görünmüyor. Bu sikke grubunun bahsi geçen büyük sefer için gerekli olacak masrafların karşılanmasına yönelik bir darp olabileceği ilk akla gelen seçenek olmakla birlikte, 790 sikkesinin mangır olması ve ekonomik değerinin altın ve gümüş sikkelere oranla daha düşük bir değer ihtiva etmesi bu olasılığa ilişkin tereddütleri de beraberinde getiriyor. Ne yazık ki döneminin ekonomik ve ticaret yapısı ile ele aldığımız sikkenin de içinde olduğu I. Murad'ın diğer sikkelerinin bu ekonomik yapı içerisindeki yerini tam manası ile bilemiyoruz⁸⁰. Bu noktada belirleyici olacak olan mangırın alım gücü yani devlet

79 İki Venedik kaynağında IV. Andronikos'un kız kardeşi ile I. Murad'ın evlenmesi hususunda söz verdiğinin aktarıldığı ancak aynı kaynakların "tanrının bu günahı ölemek için onun canını aldığı" yönünde bilgiler de içerdiği belirtilmektedir. Bk. Nevra Necipoğlu, *Byzantium Between the Ottomans and The Latins, Politics and Society in The Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 121-122. Bahsi geçen anlatı haricinde I. Murad'ın bir Bizans prensesi ile evlenmesine dair herhangi bir kaynak bilgisine ulaşılamamıştır.

80 Araştırma sonuçlarına göre mangırın akçe karşısında değeri dönemlere ve bölgeden bölgeye farklılık göstermekte ve genellikle 1/4 ve 1/8 oranı kabul edilmekle birlikte, I. Murad dönemi için bu değeri bildiren herhangi bir kaynak bulunmuyor. Dönemin akçeleri hususunda ise bilinenler nispeten daha fazladır. I. Murad akçelerinin gümüş oranı itibarı ile son derece kaliteli olduğu (1360'larda 1.0620 gr) ve üçüncü teçdilde ağırlığının arttığı belirtilmekte ve bu artış Osmanlı'nın Rumeli fetihlerinden elde edilen ganimetlerle hazinenin gelirinin artması ile ilişkilendirilmektedir. Bk. K. K. Karaman - Ş. Pamuk, "Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağışlar ve Nedenleri (1326-1844)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C 43/S. 1, 2016, s. 240, Tablo 1. İlki 1444 yılında başlayan tahis ve tağışların daha sonraki dönemlerde artarak devam ettiği, 1688 yılına gelindi-

tarafından belirlenmiş değerinin tespiti önemli olmakla birlikte bu hususta dönem kaynakları herhangi bir bilgi sunmuyor.

Osmanlı kroniklerinde I. Murad döneminin ekonomik gücüne dair çıkarım sunan nadir anlatılardan birisi Sultan Hatun ile Şehzade Bayezid arasındaki düğün faslında aktarılır⁸¹:Ve “*Bu kızumun birini anun oğlu Bayezid’e verir*” dedi. *İshak Fakı’yu elçi göndürün diye emr etdi. Göndürdiler. Sürdü. Murad Han Gazi’ye geldi. Eyü atlar peşkes getirdi. Ol zamanda altun, gümüş*⁸² azıdı..... Âşıkpaşazâde Germiyan Beyi’nin I. Murad’a altın ve gümüş hediyeler yerine iyi atlar hediye etmesinin gerekçesini altın ve gümüşün azlığı ile açıklıyor. Ancak ilerleyen akışta düğüne katılan Evrenos Gazi’nin altın ve gümüş tepsilerde çok değerli hediyeler sunduğundan bahseden⁸³ Âşıkpaşazâde dönemin ekonomisinden ziyade Osmanlı ile Germiyan arasındaki ekonomik güç farkını vurgulamayı amaçlıyor gibi görünüyor. Neşri de Âşıkpaşazâde’nin aktarımlarına benzer bir anlatı ile I. Murad döneminde ekonomik olarak son derece güçlü bir Osmanlı tasviri sunuyor: *Âhir Erenüz Gâzî dahu pîşkes getirdi. Sâyir esbâbdan gayri yüz mahbûb oğlan ve yüz kız-oğlan cârîye. Cümlesi murassa’larla ârâste. Her oğlanun elinde altundan ve gümüşden tebsiler. Altun tebsilerün içinde istevret tolu gümüşün içinde filori. Bir veğhile saçu getürdi ki, etrâfun begleri mütehayyir oldular. Murâd Han Gâzî dahu bununı getürdiginı etrâfdan gelen beglere ve elçilere üleşdürdi...⁸⁴. Diğer Osmanlı kroniklerinde de benzer bir içerikle sunulan ve Evrenos Gazi’nin temsiliyetiyle aktarılan Osmanlı zenginliği ardı arkası kesilmeyen başarılı fetihler ile elde edilen ganimetler, vasallardan alınan haraçlar ve ticaret ile elde edilen gelirler göz önüne alındığında gerçekçi görünüyor.⁸⁵ I. Murad döneminde başkent Bursa ile birlikte*

ğinde başta askerlere maaşlarının yaklaşık 1 yıldır düzenli ödenememesi olmak üzere ekonomik çıkmazların sonucu olarak yarım dirhem (1,6 gr) ağırlığında ve zamanla 1 akçeye eşit kabul edilen büyük miktarda mangır basıldığı ve mangır gelirlerinin zor durumdaki ekonomiye önemli ölçüde yarar sağladığı belirtilmektedir. Bk. Ş. Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu’nda Paramın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 148; M. S. Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 334; Karaman ve Pamuk, a.g.m., s. 241. Ancak daha önce de değinildiği üzere I. Murad dönemindeki ekonomik olguların, örneklenen 1688 yılı uygulamalarında olduğu gibi kaynak ve veriler üzerinden tespit edilmesi mümkün görünmüyor.

81 Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 78.

82 “*Altunlu Kumaş*” Bk. Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 78, dipnot 1288.

83 Âşıkpaşazâde, *age.*, s. 80.

84 Neşri, *age.*, s. 95.

85 Halil Sahillioğlu I. Murad’ın 3. tecdidde akçesini takviye ettiğini belirtirken, bunun sebebi olarak bu dönemde Osmanlı ekonomisinin başta fetihler ile elde edilen ganimetler, haraçlar, harç, gümrük vergileri ve ticaret sayesinde son derece güçlü olmasına bağlar. Bk. Halil Sahillioğlu,

Keles⁸⁶, Gümülcine⁸⁷ ve Serez'de⁸⁸ ticaret yapılarının inşa edilmesi, Balkanlarda, Gümülcine, Serez ve Yenice Vardar güzergâhında bir ticaret hattı oluşturulması⁸⁹, Osmanlı Beyliği'nin bu dönemde seferlerden elde edilen ganimetlerin yanı sıra ticarete dayalı bir ekonomik organizasyona gittiğinin göstergeleridir. I. Murad dönemi öncesinde herhangi bir yerleşime sahne olmamış Tuzla'da bulunan tuz yataklarından dolayı bir külliye inşa edilmesi de⁹⁰, maden yataklarının aktif edilmesi, hammadde üretimi ve dolayısı ile ticarete yönelik uygulamalar arasındadır. Germiyanoglu'nun 1382 yılında Osmanlı tabiyetine katılımı ile Kütahya merkezli şap⁹¹ ticaretinin sahibi olan; Hamidoğlu topraklarının satın alınması⁹² ile Akdeniz limanlarına ulaşan Osmanlı'nın bu hamleleri topraklarının genişlemesine yönelik çabalar ile birlikte ticarete yönelik hamleler olarak da okunmalıdır. 1384 ve 1387 yıllarında Venedik ve Cenevizliler ile yapılan ticarete yönelik girişim ve anlaşmalar ve ekonomik ilişkilerin bir yansıması sunmaktadır⁹³. Önceki satırlarda aktarılan ve kaynaklara yansıyan ya da mimari örnekler üzerinden takip edilen ticarete yönelik hamlelerin döneme dair kaynakların yok denecek kadar az olduğu göz önü-

“Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958, s. 36-37.

- 86 Ekrem H. Ayverdi, *Osmanlı mimarisinin ilk devri*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966, s. 342.
- 87 Machiel Kiel, “The oldest monuments of Ottoman-Turkish architecture in the Balkans: The imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the village of Ilica/Loutra in Greek Thrace (1370-1390)”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12, 1983, s. 134.
- 88 Ayverdi, *age.*, s. 355.
- 89 Hasan Yılmazyaşar, *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigar (I. Murad) Dönemi Osmanlı Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2017, s. 241-242
- 90 Filiz Yenişchirlioğlu, “Tuzla'da Hüdavendigar Camii”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6, 1987, s. 5-14; Yılmazyaşar, *agt.*, s. 339-350, 360.
- 91 K. Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 92, 129; Serdar Çavuşdere, *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, Sütcü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007, s. 110.
- 92 1380'li yılların başında Hamidoğulları topraklarının satın alma yolu ile Osmanlı topraklarına katılması ekonomik gücün bir diğer göstergesi olarak anlamlıdır. Bk. Aşıkpaşazade, *age.*, s. 82
- 93 1384 yılında Venedik elçisi aracılığı ile Osmanlı limanlarından vergi vermeden tahıl yükleyebilmek ve ihracat yapabilmek için girişimde bulunulduğu; 1387 yılında ise I. Murad ile Cenevizliler arasındaki anlaşmada Cenevizlilerin Müslümanlar, Venedik, Rumlar vd. ile aynı oranda vergi vermelerinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bk. Kate Fleet, “The Treaty of 1387 between Murad I. and Genoese”, *BSOAS* (56), 1993, s. 17, 27; Kate Fleet, “Erken Osmanlı Döneminde...”, s. 71-72; Serdar Çavuşdere, *age.*, s. 94, 95.

ne alındığında çok daha geniş alana yayılan ve gelişmiş bir ticari ekonomik yapının varlığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Osmanlı mimarisinde kuruluşundan itibaren o döneme kadar görülmemiş anıtsallıkta yapıların I. Murad döneminde inşa edilmesi, ulu camilerin ilk kez yine bu dönemde ortaya çıkması, ekonomik güç ve mimar-usta-taş ocakları bağlamında organizasyon gerektiren yapıya özel tasarlanmış mimari plastik unsurların ilk defa yine bu dönemde tasarım repertuarına katılması dönemin ekonomik refahının farklı bir boyuttaki yansımaları olarak okunabilir⁹⁴.

Daha önce özetlenen ve ekonomik olarak güçlü bir yapıya işaret eden I. Murad döneminde Ramazan 790 mangırının “sadece” 1388 yılındaki sefer için ihtiyaç duyulan masraflara yönelik basılmış olduğunu iddia etmek mümkün görünmüyor. Ancak sikkenin üzerinde yer alan ve Osmanlı mangırları içerisinde ilk defa bu sikke tipi üzerinde izlenen “azze nasruhu” “Allah O’nu aziz yardımını ile galip kılsın” anlamındaki ifade sikkenin adına basıldığı I. Murad’ın iktidarında, akın, fetih ve savaş gibi eylemlerinde başarılı olunması için Allah’ın yardımına yönelik bir dua olması bu sefer ile sikke arasında bir bağlantı olabileceğini düşündürüyor. Bu bağlamda I. Murad örneğinden sonra “azze nasruhu” ifadesinin ilk kez Çelebi Mehmed’in H. 822 tarihli sikkesinde tercih edilmesi ve o tarihte Sigismund’un Balkanları işgal etme planıyla ilişkilendirilen Eflak seferi⁹⁵ son derece anlamlıdır. Azze Nasruhu tabirinin yer aldığı II. Murad ve II. Mehmed’in H. 848 tarihli sikkeleri ile aynı yıl Osmanlı tarihinde çok sayıda önemli olay olmakla birlikte o yılın en öne çıkan tarihsel olayının 28 Receb 848 (10 Kasım 1444) tarihinde gerçekleşen Varna Savaşı olması da aynı oranda manidardır⁹⁶.

94 Bursa’da I. Murad tarafından yaptırılan Hüdavendigâr İmaretî alt katı imaret üst katı medrese olmak üzere iki katlı tasarımı ile öncül örneği ve sonrasında tekrarı olmayan dönemin en anıtsal yapısı olarak ön plana çıkar. İnşasına I. Murad döneminde başlanılan İznik Yeşil Mescid o döneme kadar görülmemiş yoğunlukta kesme taş ve mermer kullanımı ve ilk çini örnekleri bağlamında öne çıkar. Yine tek kubbeli mescidler arasında yer alan ve Bayezid’in şehzadelğinde yaptırdığı Mudurnu Yıldırım Mescidi o döneme kadar inşa edilmiş en geniş kubbe çapına (yaklaşık 20 m.) sahip Osmanlı yapısıdır. Dönemin bir diğer önemli yapısı olan İznik Nilüfer Hatun İmaretî Osmanlı mimarisinde yapıya özel tasarlanmış ilk sütun başlıklarının görüldüğü yapı olması bağlamında özel bir yere sahiptir. Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemi mimari örnekleri arasında yer almayan ulu camilerin de (Bursa Şehadet Cami, Gelibolu ve Karacabey Ulu Camileri) ilk defa I. Murad döneminde karşımıza çıkması birçok olguda olduğu gibi mimarlık tarihi bağlamında da oluşum ve değişim sürecinin bir neticesi olarak değerlendirilebileceği gibi bahsi geçen yapı türlerinin anıtsallığı açısından ekonomik gelişmişliğin de bir göstergesi olarak okunabilir. Bk. Yılmazyaşar, *agt.*, s. 505-520

95 Halil İnalçık, “Mehmed I.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 28, 2003, s. 393

96 Halil İnalçık, “Murad II.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 31, 2020, s. 169. I. Murad’ın sikkesinden farklı olarak bahsi geçen sikkelerde ay adı belirtilmediği için doğrudan hangi tarih-

Bu verilere ek olarak başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlarda ele geçen I. Murad'a ait akçe ve mangırlar, I. Murad'ın tahta geçmesi ile başlayan ve iktidarının son yılı olan 1389 yılına kadar devam eden çok sayıda sefer ve savaşın sonrasında bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin yansıması olarak okunmalıdır. Dönem sikkelerinin bahsi geçen coğrafyadaki varlığı askerî, ticaret ve ekonomik etkenlerin bütünü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Balkanlarda gerçekleşen arkeolojik çalışmaların sonucunda ele geçen ve müze koleksiyonlarında yer alan Osmanlı sikkeleri hakkında yayınlarda bazı veriler olmasına karşın sikkelerin nümizmatik açıdan kapsamlı tanımları yapılmadığı için I. Murad dönemi sikke tiplerinin yerleşimlere göre dağılımı hususunda çıkarım yapmak en azından yaptığımız araştırmada ulaştığımız yayımlar kapsamında mümkün olmamıştır. Buna karşın literatürde yer bulan ve birçoğu arkeolojik kazı raporu niteliğindeki yayımların referansı ile I. Murad dönemi sikkelerinin ağırlıklı olarak Bulgaristan'ın kuzeyinde yer alan kentlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşimlerden Kaliakra/Keligra⁹⁷, Çirakman⁹⁸, Kastritsi⁹⁹, ve Burgaz¹⁰⁰ Karadeniz kıyı hattında bulunmaktadır. I. Murad'a ait sikkelerin rastlandığı Petriç¹⁰¹,

te basıldığını tespit etmek mümkün görünmese de II. Murad'ın akçesinin II. Mehmed'in tahta oturduğu 1444 yılının ağustos ayı ve öncesi, II. Mehmed'in akçesi de ağustos ayı veya sonrasında basılmış olmalıdır.

- 97 E. Vasilyeva - Y. Dmitrova - F. Petrunov, "Arheologičesko proučvane na krepostta Kaliakra, vitrešen grad", *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2015 g.*, Sofiya 2016, s. 730; B. Petrunova - Y. Endorova, Nar "Kaliakra", *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2018 g.*, Sofiya 2019, s. 496
- 98 E. Vasilyeva - V. Bonev - K. Macarov, Arheologičesko proçvane na antiç na i sredneveko vna krepost nos Çirakman, gr. Kavarna, *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2018 g.*, Sofiya 2019, s. 500.
- 99 V. Pletnov - H. Kuzov - A. Stefanova, "Arheologičeski razkopki na krepostta "Kastritsi", rezidentsiya "Evksinograd" – Varna", *Natsionalen arheologičeski institut i muzey - BAN - Arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2008 g.*, Sofiya 2009, s. 661; V. Pletnov - M. Manolova - İ. Lazarenko - P. Peev, "Arheologičeski razkopki na krepostta "Kastritsi", rezidentsiya "Evksinograd" – Varna", *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2013 g.*, Sofiya 2014, s. 540; V. Pletnov - M. Manolova - İ. Lazarenko - P. Peev, "Srednevekovna krepost "Kastritsi"", *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2015 g.*, Sofiya 2016, s. 727; V. Pletnov - M. Manolova - İ. Lazarenko - P. Peev, "Krepostta "Kastritsi", rezidentsiya, Evksinograd", *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2016 g.*, Sofiya 2017, s. 596.
- 100 K. Krustev, "Osmani moneti ot XIV - XV v." ot fonda na RIM - Burgas. - *Jurnal za istoricheski i arheologičeski Izsledvaniya*, 2014, s. 203.
- 101 V. Pletnov - M. Manolova - İ. Lazarenko - P. Peev, "Arheologičesko proučvane na krepostta Petriç Kale, obština Avren, varnensko", *Bilgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2016 g.*, Sofiya 2017, s. 599; M. Manolova-Voykova - İ. Lazarenko,

Provardia / Pravadi¹⁰², Grozdovo/Köprükoy,¹⁰³ Tutrakantsi/Bıldırköy¹⁰⁴, Oveç¹⁰⁵, Vençan¹⁰⁶ ise Karadeniz kıyısından yaklaşık 50 km. batıda 15 km'lik bir alanda birbirine oldukça yakın konumda yer almaktadır. Bahsi geçen yerleşimler ile batı yönde aynı hatta Şumnu/Şumen¹⁰⁷, Preslav/Eski İstanbulluk¹⁰⁸, Targovişte/Eski Cuma¹⁰⁹, Trapezitsa¹¹⁰, Gradişte¹¹¹, Ryahovets'te¹¹² I. Murad'a ait akçe ve mangırlar tespit edilmiştir. I. Murad'a ait sikkelerin varlığı bildirilen yerleşimlerden Cherven/Çernovi¹¹³, Tsar Kaloyan/Torlak¹¹⁴ ve Ruse/Ruşçuk¹¹⁵ kuzeyde Romanya sınırına yakın

“Krepost “Petriç Kale”, obšt. Avren, obl. Varna”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2019 kniga II*, Sofiya 2020, s. 1166.

- 102 N. Mitev, “Monetnata tsirkulatsiya v srednovkovniya Bilgarski grad v kraya na XIV - XV vek” (po dannı ot Veliko Tirnovı, Ryahovets, Şumen, Çerven i Oveç), *Obština - Şumen regionalen istoričeski muzey - Şumen - gradı v Bilgarskite zemi (po arheologičeski dannı)*, Şumen 2014, s. 518.
- 103 N. Mitev, “Ranni Osmanski moneti ot S. Grozdovo, Obshtina Dolen Ciflik - Early Ottoman Coins From Grozdovo (Dolen Ciflik, Bulgaria)”, *Istorikii*, TOM - 7, 2014, s. 90-91.
- 104 Mitev, “Ranni Osmanski moneti”, s. 88, dipnot 5.
- 105 Mitev, “Monetnata tsirkulatsiya”, s. 526.
- 106 Mitev, “Ranni Osmanski moneti”, s. 88, dipnot 4.
- 107 J. Jekova, Novopostpili kolektivni nahodki s Osmanskoy moneti ot Şumensko (XIV-XVII v.), *Izvestiya na istoričeskiya muzey Şumen kniga XIV*, Şumen 2008, s. 78, 79, 81, 82, 85. Ayrıca bk. Mitev, “Monetnata tsirkulatsiya”, s. 517, 520.
- 108 A. Konakliyev - S. Donçeva, “Patriarşeska çast na tsarskiya dvoretı viv Veliki Preslav”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2011 g.*, Sofiya 2012, s. 400; M. Manolova-Voykova, “Spasitelno arheologičesko prouçvane na sektor iztoçno ot dvortsoviya tsentur v NIAR “Veliki Preslav”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2013 g.*, Sofiya 2014, s. 470.
- 109 A. Konakliyev, “Rannovizantiyska i kisnosrednovkovna krepost v M. Parka kray Tirgovişçe”, *Arheologičeski institut s muzey - Ban arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2005 g.*, Sofiya 2006, s. 339.
- 110 Konstantin Doçev, “Srednovkoven grad Trapezitsa, “Sektor Yugozapad”, gr. Veliko Tirnovı”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2010 g.*, Sofiya 2011, s. 446.
- 111 Krasimir Velkov - Nikolay, “Gosponinov, Redovni arheologičeski prouçvaniya na krepost v M. Gradişçeto, severoiztoçno ot gr. Tvirditsa”, *Bulgarska akademiya na naukite natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2014 g.*, Sofiya 2015, s. 694.
- 112 Mitev, “Monetnata tsirkulatsiya”, s. 517, 526.
- 113 Mitev, “Ranni Osmanski moneti”, s. 88-91
- 114 M. Nikolov - V. Mustafaov, “Redovno arheologičesko prouçvane na tsitadelata na krepostta Rusokastro prez 2018 g.”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2018 g.*, Sofiya 2019, s. 515; G. Dzanev, “Kollektivna monetna nahodka ot zemlişteto na grad Tsar Kaloyan, razgradsko, *Obština Veliki Preslav*”, *NAİM pri BAN - Filial Şuşen - Preslav Sbornik 7*, Veliko Tirnovı 2013, s. 322.
- 115 Violeta Dimova, “Nahodka ot srednovkovni moneti kray grad Ruse”, *Bulgarska akademişeski peda-*

konumda olup, Harmanlı¹¹⁶ ve Bukelon¹¹⁷ ise güneyde bulunur. Bahsi geçen yerleşim alanlarının Edirne'den sonra sınır hattında konumlu Bukelon ile Filibe hattındaki Harmanlı'dan başlayarak ağırlıklı olarak Kuzey Bulgaristan'da yer alması, 1377-1388 yılları arasında ele geçirilen yerleşimlerin ağırlıklı Bulgaristan'ın kuzeyinde yer aldığına yönelik bilgiler¹¹⁸ birlikte değerlendirildiğinde I. Murad sikkelerinin dağılımı ile fetih güzergahları arasında bir paralellik dikkati çekmektedir. Bulgaristan topraklarında ilk fethedilen yerleşimlerden Filibe'de bulunmuş olan Ramazan 790 sikkesi¹¹⁹ Lala Şahin Paşa'nın fethi ile birlikte I. Murad döneminde üs merkezi olarak ön plana çıkan statüsü ve H. 790 (1388) yılında gerçekleşen seferin de en stratejik merkezlerinden biri olması göz önüne alındığında I. Murad'ın diğer sikkeleri ile birlikte söz konusu sefer ile aynı tarihli sikkenin kentte ele geçmesi son derece anlamlıdır.

I. Murad dönemi sikkelerinin ele aldığımız 790 tarihli sikkesi haricinde tümünün tarihsiz olması sebebi ile sikkelerinin bulunduğu ve önceki satırlarda isimleri verilen yerleşimlerdeki tarihsel kronoloji ile doğrudan ilişkilendirmek güçtür. Ancak bu sikkelerin öncelikle söz konusu uygarlıklar ile Osmanlı arasındaki ticaretin, sonrasında periyodik olarak sefer düzenlenen bölgelere Osmanlı askerleri aracılığıyla, kentlerin fethedilmesinin ardından ise iskân edilen nüfus ile taşınması ve nihayetinde birer Osmanlı yerleşimi olmaları ile hâkim uygarlığın ana ekonomik temsili olarak bu bölgelerde karşımıza çıkması son derece doğaldır. Bahsi geçen kentlerden tümünün I. Murad döneminde fethedilmiş olması sikkelerin ilgili kentlerdeki varlığı açısından ayrıca anlamlı bir sonuç olup sikkelerin daha ayrıntılı olarak yayınlarda tanıtılması sonucunda I. Murad sikkeleri arasında Ramazan 790 tarihli sikkelerin bulunup bulunmadığı, bulunuyor ise dağılımı hususundaki olası tespitler bu makalenin de amaçlarından biri olan bahsi geçen sikke ile 1388 seferi arasındaki bağlantı hususuna önemli katkı sunacaktır.

gogiçeski nauki-İzvestiya na arheologičeskiya institut XXV, Sofiya 1962, s. 71, 82-83, 87.

116 Mikhail Choref, "Klad monet iz okrestnostey Kharmanli", *ili k voprosu ob obrasçenii monet krymskogo chekana v srednevekovoy Bolgarii*, 2018. T. 45. № 2. s. 266-267

117 Mariella İnkova - Payanot Antonov, "Spasitelni proçuvaniya na kisoantiçna i srednevekovna krepost "Bukelon" pri s. Matoçina, Svilengradsko", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriçiya i razkopki prez 2017 g.*, Sofiya 2018, s. 503.

118 Levent Kayapınar, "Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi," *Türk Varlığının Oluşumu, 1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, Çorlu 2020, s. 47

119 R. Ivanov, "Osmanski moneti ot Plovdiv (XIV-XV v.)", *Žurnal za istoricheski i arheologičeski izsledvaniya*, 1 (2019), s. 213, 215.

Sonuç

Karacahisar Kalesi kazılarında 2019-2022 yılları arasındaki kazı çalışmalarında ele geçen sikkelerin 281'i (7 akçe, 193 mangır) I. Murad'a ait akçe ve mangırlardan oluşur. Bu sikkeler içerisinde yer alan 40 adet Ramazan 790 tarihli mangır gerek Karacahisar Kalesi gerek de Osmanlı tarihi açısından oldukça kıymetli çıkarımlara kaynaklık eder. I. Murad döneminde basılan akçe (3 tip) ve mangırlardan (4 tip) oluşan yedi farklı tip içerisinde tarih bildiren tek sikke olan Ramazan 790 mangır, Osmanlı dönemi boyunca tarihi ay adı (Ramazan) ile birlikte veren yeğâne Osmanlı sikkesi olması açısından eşsizdir. Bahsi geçen mangır çalışmamızda iki farklı varyasyonu ile ele alınarak değerlendirilmiş, "Tip 4" ve "Tip 4a" olarak sınıflandırılmıştır. Sikke üzerinde yazılı "azze nasruhu" duasının ilk defa bir Osmanlı mangırında kullanılması ve sultanın (I. Murad) babasının (Orhan) ismine yer verilmeyen tek örnek olması bağlamında da Ramazan 790 sikkesinin Osmanlı nümizmatığı açısından ayrı bir önemi vardır.

Karacahisar Kalesi kazılarında Ramazan 790 mangırları (40 adet) ile birlikte¹²⁰ I. Murad'a ait toplamda 281 adet sikkenin bulunması ve bu sayının ele geçen sikkelerin yaklaşık %40'ını oluşturması kalede I. Murad döneminde çok yoğun bir iskân olduğuna işaret eder. Bu çıkarım I. Murad döneminde kalenin stratejik önemini koruduğu ve olasılıkla askerlerden müteşekkil yoğun bir nüfusa sahip olduğu yönünde bir başka çıkarımı da beraberinde getirir.

Ramazan 790 tarihli sikke, tarihsel bağlamda 27 Ağustos 1388 yılında gerçekleşen Şahin Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunun Bileka'da yaşadığı ve Bosna Bozgunu olarak bilinen Balkanlardaki ilk büyük Osmanlı yenilgisi akabinde 1388 yılının 3 Eylül ile 2 Ekim arasında bir tarihte basılmıştır. Osmanlı kaynaklarına göre bu tarihlerde Yenişehir'de I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Yakub Çelebi Bizans İmparatoru'nun kızları ile evlenmiş, Yıldırım Bayezid'in üç oğlunun sünnet düğünü de bu süreçte gerçekleşmiştir. Bosna Bozgunu haberini düğün hazırlıkları yaparken/şenlikler sırasında alan I. Murad ivedi olarak Balkanlara sefer emri vermiş ve Osmanlı ordusu sonu I. Kosova Savaşı ile nihayetlenecek Balkan Seferine çıkmıştır.

¹²⁰ 2019 yılı öncesinde Karacahisar Kalesi kazılarında bir adet Ramazan 790 sikkesinin bulunduğu anlaşılma birlikte söz konusu sikkenin tarih kısmının son rakamının hatalı olarak "0" yerine "5" olarak okunmasından dolayı Bayezid I. sikkesi olarak tanıtılmıştır. Bk. Erol Altınsapan - Meydan Palalı, *age.*, s. 105 - KH2013- S22; Karacahisar Kalesi 2011-2014 yılları arasında bulunan sikkelerden bir kısmını konu alan makale için ayrıca bk. Erol Altınsapan - A. Gerengi, "Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazı Çalışmalarında Bulunan Bir Grup Sikke", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5/S. 58, 2017, s. 1-9.

Sikkenin basıldığı tarih itibari ile Ramazan ayı, düğünler, Bosna Bozgunu ve Balkan Seferi öne çıkan tarihsel olay ve olgulardır. Ramazan 790 sikkesinin ilgili bölümlerde tüm detayları ile tartışıldığı üzere bahsi geçen olaylardan sadece birisi ile doğrudan ilişkilendirmek ve bu yönde kesin yargılar bildirmek mümkün görünmüyor. Bu bağlamda Ramazan 790 tarihli sikkenin basılma sebepleri hususunda ulaşılan sonuçlar olasılık vurgusu ile şöyle özetlenebilir: Olasılıklardan birisi sikkede bildirilen tarihten yola çıkarak, bu mangırların Ramazan ayı ve aynı süreçte gerçekleşen düğünler için basılıp dağıtılmış olabileceğidir.

I. Murad döneminde oldukça güçlü bir ekonomik yapıya işaret eden tarihsel veriler ile mangırların ekonomik değerinin akçeye göre daha düşük olması, bu sikkelerin “sadece” 1388 yılındaki sefer için ihtiyaç duyulan masraflara yönelik basılmış olabileceği yönündeki olasılığı zayıflatır. Ancak sikkenin üzerinde yer alan “azze nasruhu” “Allah O’nu aziz yardımı ile galip kılsın” anlamındaki ifadenin akın, fetih ve savaş gibi tarihsel eylemlerde başarılı olunmasına yönelik bir dua olması 1388 Balkan seferi ile ele aldığımız sikke arasında sembolik bir bağ olabileceğini düşündürür. Sefer kararı verilen tarihin 1388 yılının Ramazan ayına denk gelmesi, bu seferin Balkanlardaki gayrimüslimler üzerine yapılması ve Osmanlı’nın fetihlerindeki temel itici gücünün gaza olduğu dikkate alındığında Ramazan ayının bu sikkede yer alması ayrıca manidardır. Arkeolojik çalışmalar sonucunda Filibe’de bulunan Ramazan 790 tarihli sikke, I. Murad’a ait sikkelerin yoğun olarak 1388’de başlayan sefer sonucunda fethedilen kuzey Bulgaristan’daki yerleşimlerde ele geçmesi, bu sikkelerin detaylı dönem analizlerinin yapılması sonucunda tespit edilmesi olası Ramazan 790 tarihli mangırlar, ele aldığımız sikke ile 1388 seferi arasındaki bağlantıya dair daha kesin yargılara ulaşılmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Ali Bey, "I. Murad'ın Sikkeleri", *Türk Tarih-i Encümeni Mecmuası*, No: 4, 81, İstanbul 1340, s. 244-256
- Altunsapan, Erol - Palalı, Meydan, *Osmanlı Beyliğinin Kurulduğu Yer, Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazı Buluntuları (2011-2014)*, Doğukütüphanesi Yayınları 2018.
- Altunsapan Erol - Gerengi, Ali, "Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazı Çalışmalarında Bulunan Bir Grup Sikke", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5/S. 58, 2017, s. 1-9.
- Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Bey'e Ait Sikke", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi (11-13 Haziran 1977)*, ed. O. Okyar, H. İnalçık, Ankara 1980, s. 27-33
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C II, İstanbul 1974.
- Artuk, İbrahim, "Murad I Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Belleten*, C 46/S. 184, Ekim 1982, s. 787-793.
- Âşıkpaşazâde, *Osmanlı Tarihi (1285-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2013.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966.
- Balog, Paul, *Coinage of the Mamluk Sultans - Egypt and Syria, Numismatic Studies, No. 12*, American Numismatic Society, New York 1964.
- Baştav, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Esnasında Bizans ve Avrupa", *Belleten*, C 68/S. 251, Nisan 2004, s. 63-104.
- Burström, Nanouschka Myrberg, "Money, Coins, and Archaeology", *Money and Coinage in the Middle Ages*, ed. R. Naismith, Brill, Leiden/Boston, 2018, s. 231-263.
- Yücel, Yaşar - Halil E. Cengiz - "Ruhi Tarihi-Oxford Nüshası", *Belgeler*, C XIV/S. 18, Ankara 1992, s. 357-472
- Çavuşdere, Serdar, *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007.
- Choref, Mikhail, "Klad monet iz okrestnostey Harmanli", *ili k voprosu ob obrashchenii monet krymskogo chekana v srednevekovoy Bolgarii*, 2018, T. 45. № 2. s. 264-269.

Damalı, Atom, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, C 1, Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, İstanbul 2010.

Dimova, Violeta, "Nahodka ot srednovkovni moneti kray grad Ruse", *Bulgarska akademicheski pedagogicheski nauki-İzvestiya na arheologicheskiya institut XXV*, Sofiya 1962, s. 71- 87.

Doçev, Konstantin, Srednovekoven grad Trapezitsa, "Sektor Yugozapad", gr. *Veliko Tirnovo, Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologicheski institut s muzey - arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2010 g.*, Sofiya 2011, s. 444 - 446.

Dzanev, Georgi, "Kollektivna monetna nahodka ot zemlişteto na grad Tsar Kalyan, razgradsko", *Obština Veliki Preslav NAİM pri BAN - Filial Şuşen - Preslav Sbornik 7*, Veliko Tirnovo 2013, s. 319-336.

Ehlert, Rolf, *Umlaufgeld Im Osmanischen Reich*, Band I, Heidelberg 2013.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386/1387)", *Osmanlı Araştırmaları*, C 49, 2017, s. 57-88.

Emecen, Feridun M., "Kosova 1389: Kimin Zaferi?", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 567-573.

Ender, Celil-Okay, Orhan, *Türk Nimizmatik Sözlüğü*, İstanbul 2007.

Fleet, Kate, "The Treaty of 1387 between Murad I. and Genoese", *BSOAS* (56), 1993, s. 13-33.

Fleet, Kate, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Giese, Friedrich, *Anonim Tevârih-i Ali Osman*, haz., N. Azamat, İstanbul 1992.

Halil Ethem Bey, *Müze-i Hümayun Meskûkât-i Kâdime-i İslâmiyye Kataloğu, Meskûkât-i Osmaniyeye, Kısm-ı Sadis*, C I, Kostantiniyye 1334.

Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârih*, haz. İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1999.

Imber, Colin, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", çev. O. Özel, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, drl. O. Özel-M. Öz, İstanbul 2000, s. 39-71.

Ivanov, R., "Osmanski moneti ot Plovdiv (XIV–XV v.)", *Žurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvaniya*. 1, 2019, s. 212-217.

- İdris-i Bitlis-i, *Heşt Bihışt*, haz. M. Karataş-S. Kaya-Y. Baş, Ankara 2008.
- İnalçık, Halil, "Bulgaria", *The Encyclopaedia of İslam*, Vol. 1, Leiden 1986, s. 1302.
- İnalçık, Halil, "Mehmed I.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 28, 2003, s. 391-394
- İnalçık, Halil, *Devleti Aliye (Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I)*, İstanbul 2009.
- İnalçık, Halil, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, İstanbul 2016.
- İnalçık, Halil, "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 31, 2020, s. 156-164.
- İnalçık, Halil, "Murad II.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 31, 2020, s. 164-172.
- İnkova, Mariella - Payanot, Antonov, Spasitelni proučvaniya na kısınoantična i Srednovekovna krepot "Bukelon" pri s. Matočina, Svilengradsko", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkriitiya i razkopki prez 2017 g.*, Sofiya 2018, s. 503-506.
- İzmirlier, Yılmaz, *Anadolu Selçuklu Paraları*, İstanbul 2009.
- Jekova, Jenya, "Novopostpili kollektivni nahodki s Osmanskoy moneti ot Şumensko (XIV-XVII v.)", *İzvestiya na istoričeskaya muzey Şumen kniga XIV*, Şumen 2008, s. 77-100.
- Jireček, Constantin, "Dieses Missgeschick bewog Murad zu einem gressen Feldzug gegen Serbian und Bosnien", *Geschichte der Serben*, C II, Gotha 1918.
- Johnson, Brian - Şentürk, Şennur, *Saltanatın İki Yüzü*, YKB Sikke Koleksiyonu Sergi Kataloğu, No: 4, İstanbul 1995.
- Jorga, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C 1, İstanbul 1995.
- Kabaklarlı, Necdet, *Mangır, Osmanlı İmparatorluğu Bakır Paraları*, İstanbul 1998.
- Karakoç, Kazım, "Orhan Gazi'nin Bugüne Kadar Bilinmeyen Eşsiz Mangır", *İkinci Nümismatik Sempozyumu*, (31 Mayıs 2008), s. 60-65
- Karaman, Kıvanç - Pamuk, Şevket, "Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağışışler ve Nedenleri (1326-1844)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C 43/S. 1, 2016, s. 229-256
- Kayapınar, Ayşe, "Bulgaristan'da Osmanlı Hakimiyeti'nin Kurulması: Dönemlendirme Sorunu ve İskan", *Türk Tarihi'nde Balkanlar*, C 1, Sakarya 2013, s. 313-333.
- Kayapınar, Levent, "Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi," *Türk Varlığının Oluşumu, 1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçününün 30. Yılı*, Çorlu 2020, s. 41-67.

Kemalpaşazâde (İbn Kemal), *Tevârih-i Âl-i Osman, III. Defter*, haz. Abdullah Satun, İstanbul 2014.

Kiel, Machiel, "Mevlana Neşri and the towns of medieval bulgaria, historical and topographical notes", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor VL. Menage*, ed. C. Heywood - C. Imber, Isis Press, İstanbul 1994, s. 165-187.

Kiel, Machiel, "The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans: The İmaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the Village of Ilica/Loutra in Greek Thrace (1370-1390)", *Sanat Tarihi Yılığ*, 12, 1983, s. 117-138.

Kolerkılıç, Ekrem, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958.

Konakliyev, A, "Rannovizantiyska i kismosrednovekovna krepost v M. Parka kray Tırgovişçe", *Arheologičeski institut s muzey - Ban arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2005 g.*, Sofiya 2006, s. 339-340.

Konakliyev, A. - Donçeva, S, "Patriarşeska çast na tsarskiya dvorets viv Veliki Preslav", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2011 g.*, Sofiya 2012, s. 398-400.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Krustev, Krasimir, "Osmanski moneti ot XIV - XV v." ot fonda na RIM - Burgas - *Jurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvaniya*, 2014, s. 200-214.

Kramers, J. H., "Murad I.", *The Encyclopaedia of İslam*, (7), 1993, s. 592-594.

Lane-Poole, Stanley, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, Vol. 8, London 1883.

Luttrell, Anthony, "1339 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul 1997, s. 129-148

Manolova-Voykova, M. - Lazarenko, İ., "Krepost "Petriç Kale", obšt. Avren, obl. Varna", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2019 kniga II*, Sofiya 2020, s. 1166-1170.

Manolova-Voykova, Mariya, "Spasitelno arheologičesko proçuvane na sektor iztoçno ot dvortsoviya tsentr v NİAR "Veliki Preslav", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2013 g.*, Sofiya 2014, s. 468-470.

Mehmed Neşrî, *Cihannümâ - Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, haz. N. Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Mitev, Neyvan, “Monetnata tsirkulatsiya v srednovekovniya Bilgarski grad v kra-ya na XIV - XV vek (po dannı ot Veliko Tırnovo, Ryahovets, Şumen, Çerven i Oveç)”, *Obştına - Şumen regionalen istoriçeski muzey - Şumen - gradıt v Bulgarskite zemi (po arheologiçeski dannı)*, Şumen 2014, s. 515-526

Mitev, Neyvan, “Ranni Osmanski moneti ot S. Grozdövo, Obshtina Dolen Ciflik - Early Ottoman Coins From Grozdövo (Dolen Ciflik, Bulgaria)”, *Istorikü*, Tom. 7, 2014, s. 87-95.

Müneccimbaşı, *Camiü'd Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, haz. A. Ağırakça, İstanbul 1995.

Necipoğlu, Nevra, *Byzantium Between the Ottomans and The Latins, Politics and Society in The Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Nikolov, M.-Mustafov, V., “Redovno arheologiçesko prouçvane na tsitadelata na krepostta Rusokastro prez 2018 g.”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologiçeski institut s muzey - arheologiçeski otkritiya i razkopki prez 2018 g*, Sofiya 2019, s. 512-515.

Nodilo, S., “Annales Ragusini Anonymi Item Nicolai de Ragnina, Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium”, XIV, *Scriptores I*, Zagrabiae 1883.

Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. N. Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Ölçer, Cüneyt, *Yıldırım Bayezid'in oğullarına ait Akçe ve Mangırlar*, İstanbul 1968.

Paksoy, İ. Günay, “Osman Gazi'nin Şimdiye Kadar Yayınlanmış Tek Gümüş sikkesi üzerine Düşünceler”, *I. Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi (25-28 Şubat 2013) Bildiriler*, ed. Kayhan Dörtlük - Oğuz Tekin - Remziye Boyraz Seyhan, İstanbul 2014, s. 443-456.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Pere, Nuri, *Osmanlılarda Madeni Paralar (Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madeni Paraları Koleksiyonu)*, İstanbul 1968.

Perk, Haluk - Öztürk, Hüsnü, “Karesi-oğlu Yahşı Han Bey'e ait Bilinmeyen bir Sikke”, *Anadolu Sikke Monografileri II*, İstanbul 2011, s. 81-85.

Petrunova, Boni - Endorova, Yelena, "Nar "Kaliakra", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2018 g.*, Sofiya 2019, s. 503-506.

Pletnöv, V. - Manolova, M. - Lazarenko, İ - Peev, P., "Krepostta "Kastritsi", rezidentsiya "Evksinograd", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2016 g.*, Sofiya 2017, s. 594-596.

Pletnöv, V. - Kuzov, H. - Stefanova, A., "Arheologičeski razkopki na krepostta "Kastritsi", rezidentsiya "Evksinograd" - Varna, *Natsionalen Arheologičeski institut i muzey - Ban - Arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2008 g.*, Sofiya 2009, s. 657-661.

Pletnöv, V. - Manolova, M. - Lazarenko, İ - Peev, P., "Arheologičesko proučvane na krepostta Petriç Kale, obština Avren, varnensko", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2016 g.*, Sofiya 2017, s. 597-599.

Pletnöv, V. - Manolova, M. - Lazarenko, İ - Peev, P., "Srednovekovna krepost "Kastritsi", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2015 g.*, Sofiya 2016, s. 725-727.

Pletnöv, V. - Manolova, M. - Lazarenko, İ - Peev, P., "Arheologičeski razkopki na krepostta "Kastritsi", rezidentsiya "Evksinograd" - Varna", *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheologičeski institut s muzey - arheologičeski otkritiya i razkopki prez 2013 g.*, Sofiya 2014, s. 539-541.

Reinert, Stephen W., "Niş'ten Kosova'ya: I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler", ed. E. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 183-230.

Sahillioğlu, Halil, "*Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958.

Sahillioğlu, Halil, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, 1989, s. 224-227.

Spengler, W. F. - Sayles, W. G., *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, Vol. 1, Wisconsin 1992.

Srećković, Slobodan, *Akches: Orhan Gazi - Murad II, 699-848 AH*, Vol. I, Belgrad 1999.

Sultan, Jem, *Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic: A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection*, California 1977.

Tekin, Oğuz, "Mangır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 27, 2003, s. 568.

Tekin, Oğuz, “Sikke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 37, 2009, s. 179-184.

Teoman, Betül, “Erken Dönem Osmanlı Sikkeleri (1299-1453)”, *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, ed. Y. Özbek - A. Budak, Konya 2020, s. 399-434.

Travaini, Lucia, “Coins and Identity: From Mint to Paradise”, *Money and Coinage in the Middle Ages* Ed. R. Naismith, Brill, Leiden/Boston 2018, s. 320-349.

Tulay, A. Semih, *Genel Nüvizmatik Sözlüğü*, İstanbul 2001.

Vasilyeva, E. - Bonev, V. - Macarov, K., “Arheoloģičesko proučvane na antič na i srednoveko vna krepot nos Çirakman”, gr. Kavarna, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheoloģičeski institut s muzey - arheoloģičeski otkritiya i razkopki prez 2018 g.*, Sofiya 2019, s. 498 - 500.

Vasilyeva, E. - Dmitrova, Y. - Petrunov, F., “Arheoloģičesko proučvane na krepot-ta Kaliakra, vitrešen grad”, *Bulgarska akademiya na naukite Natsionalen arheoloģičeski institut s muzey - arheoloģičeski otkritiya i razkopki prez 2015 g.*, Sofiya 2016, s. 727 - 731.

Velkov, Krasimir - Gosponinov, Nikolay, “Redovni arheoloģičeski proučvane na krepot v M. Gradišteto”, severoiztočno ot gr. Tvrđitsa, *Bulgarska akademiya na naukite natsionalen arheoloģičeski institut s muzey - arheoloģičeski otkritiya i razkopki prez 2014 g.*, Sofiya 2015, s. 694-695.

Yenişehirliođlu, Filiz, “Tuzla’da Hüdavendigâr Camii”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, S. 6, 1987, s. 5-14.

Yılmaz, Hakan “Osman Gazi’nin 700/1300-1301’de Yenişehir’de Bastırđıđ Üçüncü Sikkesi”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C IV, Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, s. 81-120.

Yılmazyaşar, Hasan, *Bursa’dan Kösova’ya: Hüdavendigâr (I. Murad) Dönemi Osmanlı Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2017.

Yılmazyaşar Hasan - B. Teoman, “Sikkeler Ne Söylüyor: Karacahisar Kalesi ve Erken Dönem Osmanlı Sikkeleri”, *Fetih ve Medeniyet Dergisi - T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1/S. 1, Eskişehir, 2021, s. 36-43.

Yılmazyaşar, Hasan - Z. Demirel Gökalp, “Tarihsel Bağlamda Karacahisar Kalesi’nde Bulunan Bizans ve Avrupa Sikkeleri”, *Anadolu Araştırmaları*, S. 27, 2022, s. 305-335.

Yılmazyaşar, Hasan, “Karacahisar Kalesi Örnekleri Işığında I. Murad Sikkeleri-

ri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 8/S. 1, Bahar, 2023, s. 1025-1054.

Yırkoğulları, Fethi Furkan, *Bursa Müze Müdürlüğünde Bulunan Orhan Gazi Sikkeleri*, İstanbul 2022.

Zeinkeisen, J. W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, çev. N. Epçeli, İstanbul 2011.

Kısaltmalar

AE: Aes – Bronz

AR: Argentum – Gümüş

DY: Darp yeri yok

TY: Tarih yok

KH: Karacahisar Kalesi